

Мирослав Дочинець

Вічник

Сповідь на перевалі духу

*Ми приходимо в світ,
Стиснувши руки в кулак,
Ніби хочемо сказати — все моє!
Ми покидаємо світ з відкритими долонями —
Нічого я не взяв,
Нічого мені не потрібно!
Весь я ваш, боги!*

Гімн Сократа

Світ ловив мене, але не впіймав.

Григорій Сковорода

Я — подих у Божому небі. Я — лист у Божому лісі.

Халіл Жибран

Зачин

Якби я так годен, як не годен, я б написав вербовим прутиком свою книгу на плесі води і втішно спостеріг би, як птахи з високости зчитують її і як слова, спіткнувшись об каміння ріки, підносяться в небо, а відтак спадають на землю місячною росою. Бо слово написане не вичахає, не

обертається в земний тлін, як ті, що виводять його. Слово, зачате пером і запліднене мислю, несе свою службу довіку.

Якби я мав золоте стило хисту, я б радо мережив папір. А так — піднімаю перо, змайстроване зі старої гуцульської дримби, яку під Говерлою подарував мені веселий ватаг, котрому я повернув зір. Се перо я вигострив на гранітній плиті, змочуючи в квасний потік, — і зараз воно тьмаво блищить до мого ока і справно порипує в такт моїй потузі. Неначе само шепче-зчитує те, що виводить моєю рукою. Ми розуміємося. Слово йде за пером, наче за плугом.

Наладив я й чорнило з терпкої калини й бузини тим спіхом, як чинила мамка, готуючи мені школярську виправу. Коли поженити ці ягоди товкачиком у ялівцевому горнятку, пуститься синька, що скріпиться бродінням і лягатиме на папір винною барвою.

А папір чекає мене давно. Ще як замолоду вандрував я полонинами і крем'янистим шкаллям, то в Арпадових загатах напав на бетоновий дикунок. Дві людські костюмахи там лежали і зброя, до якої я не діткнувся. А ранець доброго шкіряного шитва прибрав я собі. І в тому ранці в провощеній цераті був пак паперу. Аркуші кістяної білости холодили пальці і на доторк пестилися, як молоде тіло, шовковою пористістю. На зшитку прочитав я

по-німецьки, що папір справлено з рисової соломи. Сей папір і зараз мені так клично пахне. І коли зашпортається пораз перо з утоми і я примкну на мент очі, увижаються мені хиткі рісочки, що вигойдують десь на теплому вітрі тверді, як перли, зернятка. І голова моя ще більше тяжіє з розмислу: яке я сипну зерно-слово на аркуш.

Наситився я за життя книгами, пересіяв через душу їх мудрість, залишивши собі на карбі хіба що дрібку — як соли, котру береш із собою в недалеку дорогу. Віщі ряди слів стоять перед очима, як рідні лиця; і маю я що повісти світу, маю що видобути зі споду душі і мушу; і прошу на се благословення, сил і снаги, щоб написане мною не мертвим саваном лягло в гробівець пам'яті, — а живою водою на людський хосен і спожиток.

«Нате!» — кажу я вам, тим, що йменували мене в своєму невір'ї, в своїй боязкій шані — то Знахарем, то Знатником, то Відуном, то Босоркуном, то Характерником, то Вічним Дідом, то Тим, що живе в Чорній Хаші...

«Нате! — кажу я вам, — скарб моєї душі й тіла. Тут він увесь. Кладу вам його під ноги».

Хтось переступить, як непотребу. Хтось обачливо промине. Хтось посміється з висоти своєї школованости. А котрийсь і зачерпне з сього мисленного кадуба, і буде він йому непохибною радою на вітрах судьби. Для нього й проваджу сю

повість.

Цілковий вік свій промовляв я до інших, тепер потолкую сам із собою.

І от, поклавши на ріжечку аркуша калиновий хрестик, починаю свою дорогу берегом паперового листа. І слово йде за пером, наче за плугом.

З чого ж почати? Знаючі починають з початку. Але де він — початок? І що він — початок? Відаю одним: тільки не з'ява з материнського лона. Бо се лише ступець у грішний світ. А народження — то поклик. Поклик, який ти почув і розпізнав у хащі пустих голосів.

Нікому, солодкі мої, не дано пізнати до кінця Істину. Бо не має вона стосунку до наших земних уявлень, до наших законів. І нікому не переступити сього порога. Але ступити на сей духовний поріг можна і треба. Так постановив собі я. І, як звізди ліпше видно із дна криниці, так і Небо відкривається тому, хто неустанно споглядає його з глибини духовної схими. Так і я колись найшов сю камінну криницю, пустельну темницю мого сум'ятного духу. Жива окрушина в лоні гір, піщинка в морській мушлі, — я викохував тут у собі перл безсмертної душі. Упосліджений світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, — знайшов я свободу волі і радість ширяння духу.

І от як то було.

...Коли на досвітку нас повели в Перевал, біла мжа холодила нам розпалені безсонною ніччю лица. Боканчі слизькалися на мокрому камінні. Десь долі гриміла повна з талих снігів ріка.

«Борше, борше, руські свині!» — погиркували мадяри.

Ми й на правду випозірували, як свині, — неміті три дні, оброслі, в корості болота, голодні й причмелені позавчорашнім, зо смертною журою в очах.

«Куди нас женуть?» — зазвідав я сотника Скобала, що з розбитим коліном калічкував зобіч.

«На Голгофу», — хмуро одрізав той.

Лівий сотників вус був спалений, а правий він часто здував із нижньої губи. Він тяжко дихав, легені рипіли під грудьми.

«Може, й ліпше вмерти на Голгофі, ги на Красному полі, — вповів я. — Ближче до Господа. Лише шкода, пане командире, що не ви нас ведете, а ці песиголовці».

«Що гучиш, хлопче? Я воджу в бій, а не на бійню».

На Красному полі Скобало доручив мені англійського машингвера і тримався близько, хоч і бігав уздовж колійного насипу туди-сюди. Я під патрони постелив кукурудзяного листя, новенькі кулі аж сміялися до сонця. На машингвер сотник

покладав велику надію. Командант наш був твердий і смілий чоловік, а ми були молоді і не навчені вмирати. Перший панцерник, що гусінню повз від Копані, бухнув у колодязь, під яким я сидів із машингвером. Цямрину рознесло, як жменю пір'я, а мені на ліве плече верло колоду. Кість хруснула, і рука повисла, як батіг. Сотник погладив рукав — я заревав. Тоді він роззирнувся і відкапчав багнет від карабіна, спіхом роззувся, подер онучу на пасма і прив'язав мені того багнета до ліктя — аби рука рівно трималася на грудях.

«Стріляй одною рукою. Машингвер на рижках, сам обертається куди треба. Стріляй по шинелях і, може, лучиш у вічка панцерника», — і побіг нахильці далі.

Я направив цівку на зелену шкатулю з колесами і натиснув на цвінкель. Далеко на залізі скипали іскри, і люди, що бігли на нас, пригинали голови. Тоді я почав сікти дерева, старі черешні, над дорогою, — і галуззя, ще безлисте, падало їм на плечі. І се ще більше їх пужало. Я хотів пересікти грубого горіха, аби той упав на дорогу й перегатив їм путь, та мій машингвер здригнувся, порснув і затих. Тепер було чути, як ріденько пукають січовицькі карабіни, і Тиса гейби ковтала ті несмілі звуки. А коли били мадярські гармати, мокра ринь бризкала на наші уйоші й шапки, і залізні штреки за сим довго й сердито гули.

Коли мадяри були за яких сто метрів, сотник виліз на насип і гойкнув: «Пристебнути багнети!» А що я мав пристебнути до своєї пушки? Засилив приклад під пахву і побіг за сотником, морщачи від страху чоло.

А що було далі, чи й розказувати... Як стріляли по нас і кулі тьопали з сукна криваве клоччя. Як клали нас на місці трупом. Як нас оточили і били прикладами в твар, а потім чоботами трощили голови... Як силували колінкувати і пускали в роти струмені сечі: «Україну хочеш, копиле? На!» Як заганяли нас багнетами у крижану Тису і казали пливти. А другі з того боку стріляли по воді, і кулі плямкали, як коли дощ цяпає на плесо... Як декотрим пороли черева і прибивали до верби кишки, а ззаду шуськали ножами, щоб караник намотував свої кишки на дерево. А самі гугнали січовицький гімн і приповідали: «Україну любиш, сомаре? То танцюй! Тонцолні, тонцолні!»

Що ми, діти, до цього виділи, що знали? Може ми й знали, гуртуючи рої в Хусті, що на тому притисянському полі приспіє вмирати. Але не знали, що се буде так.

Не суди нас строго, Карпатська Україно. Коли ми лежали в підмерзлій ріні, холодіючи не так від каменя, як від невідомого страху, над нами рівним шором летіли дикі гуси-лебеді. Вони вертали домів

із далекої чужої тепліні. Вертали на свої розвітрені гнізда. Бо лише тут їм добре. І нам тут було добре. Тут проминуло солодке дівцтво і прийшло неспокійне легінство. Нам кортіло любити дівчат, але випало пізнати коротку, як березнева днина, любов до України, до її малого Карпатського терену, в який вона зараз пускала своє калинове коріння. В промерзлий глиняний тужавик.

Нам було добре жити тут. Але не в сей мент, коли розум розривався між тілом і серцем, — і тіло студенив піт жаху, зате душа ширяла з лебедями над полем, яке тоді ще не називали Красним. Нетерпеливо крячіло вороння з берегових тополь, передчуваючи масну вечерю, а ми гріли землю грудьми і тремким диханням.

Чуєш, Карпатська Україно, не суди нас, слабих і невмілих. Ми ще не знали, як жити, а вже musiли вчитися вмирати за тебе.

То нич, що ми тоді піднялися ненадовго в повний ріст. Головне, що ми впали на свою землю, очима до свого неба. І нікуди й ніколи ми звідси не рушимо. Бо лежимо тут не кістьми, а серцем. Бо ліпше своє лико, ніж чужий ремінь.

...Тепер нас, пересіяних смертю, гнали на Перевал.

«Якщо вбити, то нащо нас провадити аж під хмари?» — питав я з малою надією сотника.

«Сі не вб'ють, бо ми полонені зі зброєю в

чесному бою. А зроблять то поляки. Лиш-но ступимо на їх землю. Ті панькатися не будуть. Я їх знаю — в самого добра літра польської крові колобродить».

«То, може, вони вас помилують?»

«О, ні, сього я їм не подарую. А ти, хлопче, слухай сюди, — стис зап'ястя моєї здорової руки. — Доки туман, доти маєш нагоду порятуватися. Скочиш у ялиновий гущавник — і дай ногам знати! Ачей, в імлі не поцілять. А поцілять, то годиною-другою раніше. Яка ріжниця?»

«А ви? — звідаю пошепки. — Чому ви не збайлуєте?»

Офіцер уколів мене гострим оком:

«Я? Я той, що водив інших на смерть. То чому сам маю від неї втікати?» — і зирнув на мене, як із темної ями. Ті очі й зараз передо мною — чорні, з кривавими цятками. Очі птиці, що чує свою кончину.

Тепер, із дзвіниці свого перестиглого віку, я обертаюся в той згірклий март і зчитую крізь пласти років розуміння: немає в нас серед людей ні ворогів, ні друзів, але кожен з них — малий чи великий учитель, що, як придорожній стовп, направляє твій поступ. Так мені було послано й сотника Скобала, що в малому часі явив мені велике: в терміні вмирання явив науку життя. А про

інших, що дали мені свої неперебутні школи, я буду говорити далі в сьому нотисі.

...З півгодини ми йшли без бесіди. А пак сотник мене зась за руку торгає:

«Важся, синку, бо туман вичахає, а з ним і шанс твій».

«Не зможу я, пане».

«Зможеш!» — скрипнув зубами сотник.

«Ледве ноги волочу».

«Ти на ноги не гріши, — правив він водно своє. — Ти бери ноги в руки і лети наосліп. Аж до Чорного лісу. Там припишкнеш. Туди навіть звірі не потикаються».

«А чому я, пане? Чому ви кого другого не нараджуєте?» — несміло питав я.

«Чому? Бо ти не для кулі, хлопче. Бачив я на Краснім полі, як ти попри вояків стріляв. Душа в тебе світла. Такі жити мають».

«Нич з того не буде», — гірко видихнув я.

«Буде! — сказав, як відтяв, сотник. — Живи й за нас, хлопче. Живи й помагай жити іншим», — при сих словах обіруч гупнув мене в плечі, штурхнув з урвища вниз.

І залопотів я, як сніп, по гострому каміняччю, по колючих корчах джеряпину, хапаючи зубами мокру траву, обдираючи руки й твар. Через тлум болю чув, як тріщали за мною постріли і як щодалі їх глушило ревище ріки. Вода прийняла потовчене

тіло в студену кипінь, розгойдала, як солом'яну бубку, і понесла до запаленого сонцем крайнеба.

Ріка не стратила мене. Зріс я на тучних водах Тиси і зараз, щоб держатися на плаву, мені було доста одної, здорової, руки. Ріка вивергла мене на зарінок, де я зачепився за навислу вільху і, як килава жаба, вицабав на берег.

Як сліпій куриці зерня, трафився тут стіг сіна з укритим цератою заголовком. Не знаю, звідки добрав я сили, щоб вискубати собі в сіні яму, заліз у неї і затих, нагріваючи тілом сухе гніздо. Мишка попискувала мені на вухо свою колисанку. Але не довго я чув її — сон зломив мене на добру добу.

Прочумався передсвіта і, боячись гулькнути на людей, сліпма рушив у хащі. Знав, що поголос про втечу війнунів селами і на мене вже чигають жандарми. Одне стелилося спасіння — ліс. І я дерся в гущак, обминаючи возові колії і топтані путики, вгадуючи в корчомахах звірині тропи. Що я робитиму в хащі сам — про се я боявся й думати.

Пралісні дебрі глухли й темніли, очі виїдала сіра ряботина, гнітила спресована тиша і замкненість простору. Вітролом, грубезні колоди, терня й намети гнилого листя перегачували мені хід. Щоб обдурити голод, я пив зі жмені воду і жував бруньки. Вбита рука затерпла, посиніла, я її не чув.

Деінколи крізь галуззя вцірялося, як мачуха на

діти, бліде сонце. Але й того було доста, аби хоч мало розвіялись мої смурні гадки. Я біг-утікав від страху в страх, від учорашнього дня — у безвість. Птиці вривали свист і завмирили, коли я човгав нетрищем, звірі скляними очима косилися з криївок. Я був тут чужий, і мені все було чуже й дике. Ранній вечоровий сутемок давив, як віко домовини. Далі йти було ніяк. У яму під вивернутим коренем я назгрібав листя й сухої папороті, зарився, як звіря, і в полохливому сні перебув якимось ніч.

Прохопився я від теплого повіу в лице. Розтулив очі і увидів інші очі — як дві великі сливи. А під ними — мокра зморщена рийка. Ведмідь! Він скривив морду, як чоловік до плачу, і хрипко заревів. Я зірвався на ноги й перелетів через пень, помагаючи собі здоровою рукою. Страх, як вітер, гнав мене в плечі. Серце гупало десь аж під черевом. Оббігав колоди, перескакував вирви і поточини, пружиною вихапувався з ярків. А ззаду насадало звірине хурчання. Ялинник рідшав, я біг уже просікою і потиличним оком бачив, як назирці вайлакувато хлипає ведмідь. Худий, облізлий по зимі. Закралася гадка, що він не доганяє мене, а просто жене. Раз у раз спочиває, потираючи лапами голову. Ніби й мені дає перевести дих.

І от я вже на голій руні, бігти по всохлій траві-псяйці легко. Знаю, що звір не любить

відкриту шир — вітер збиває тут нюх, а очі після голодної зимівки ослабли. Та ведмідь бере вліво, йде навперейми, жене мене на кременну косу.

«Добре, — думаю я, — може, там відіб'юся від нього камінням».

Ага, каміння тут біда має, а те, що є — таке дрібне, що лише у воробків шпуряти. І гоп — полонинний хребет обривається звором, та таким крутим, що я і з двома здоровими руками не зліз би в долину. Іржавою папороттю оторочена ся стіна, ані корчика, за який би вхопився. Голе урвище.

«Туй мій кінець!» — шепочу в дурманній гарячці і обертаюся очима до лиця смерті. Вона желіпає вже близько, пахне злежаною шерстю і псячим калом. Стає на задні лапища і суне на мене. Я чую гаряче дихання і сипле гурчання. Здеревенілий тілом, я смиренно чекаю, що буде далі. Ведмідь простягає лапу і хляпає мене по хворому плечу. Гойкнувши від болю, я втрачаю твердь під ногами й лечу в провалля. А звір реве мені вслід, і в ревищі тому я запаленим мозком вчуваю дике реготання...

Не можу знати, як довго я пролежав у безпам'ятті. Годину, день, а може, й більше. Коли вернулося розуміння, на грудях моїх сиділо сіре потя і тоненько зіпало. Я зопершу подумав, що то моя душа. Боявся дихнути, щоб не спудити її.

Птиця шіковно злетіла, а душа лишилася під бабиним вовняним светром, ледве тепла. Холод притлумлював біль струженого, побитого тіла.

Коли втямив, хто я і де, спробував ворухнути пальцями хворої руки — вони подалися. Тоді сперся на лікті, роззирнувся. Зелені плахти ялин нависали обабоки, відчахнуті гілки лежали піді мною. Ось де був мій рятунок: ялинові лапи прийняли мене в падінні і поклали на м'який устіл сухої хвої. Між деревами світліла прогалина, метрів за п'ятдесят курився ріденький димок. Я зрадив, що то чиясь ватра, зібрався на силах і потягся туди.

Дивниця відкрилася очам: курилося парою темне болітце, ще й тихо побулькувало запахом тухлих яєць і згірклого воску. Зокола рясно впечатані в чорне багно сліди ратиць, віхті шерсті, пір'я. Видати, сюди щось тягло звірину. Чей мені ся купіль теж не похибить! І я сторожко встроїв туди свою долоню — її обхопило шумовиння пухирців. Вода була тепленька, масна, як куряча поливка. Сяк-так здер я з себе одіж і зсунувся в нуртливу теплінь. Шкіру млосно заштрикало, заскомтало, відпускало нерви. Риб'яча душа дітвацтва пробудилася в мені, війнула шовковими плавниками, вертаючи в блаженну сонячну криницю мого первородного світу...

«Бульк-бульк-бульк», — булькотів на вухо

лісовий котел.

Я вибулькнув з матері в яму, де мочили коноплі. Був такий мізерний, що в дівки-матері до посліднього дня й черева не бачили. Зродила вона мене семимісячним, коли полоскала коноплі. Підняла читавенький снопик, щоб нести на сушку, — і тут шубнув з неї у воду я. І став, як пуголовок, перебирати ногами, сновигати між жабуринням. Мамка зо страху й подиву довго мене з калабані не витягувала. А сам я й не спішив на твердину, у воді мені було любо й безпечно.

Всі ми вийшли з води. З води живемо, водою хрестимося. Вода очищає наші душі й омиває кости, а відтак піднімається в небо парою, щоб упасти дощем, щоб спродити й напоїти інших. Кожний із нас — то жива крапельина води, що є земною і небесною водночас.

Бульк-бульк-бульк...

...Вітця в мене не було. Моїм сонцем і моїм місяцем була мамка. Руки її пахли молоком, а коси попелом з печі. Вони й барву таку мали. Ми були такі бідні, що, бувало, мамка зашивала міх своїм волоссям, бо в хижі не знайшлося ниток. Вона була служницею в пана Драга, а коли знайшовся я, звідти її погнали. Баба з ганьби теж хотіла її вигнати з дому, та дідо не дав. Він лісникував у

Драга і здогадувався, звідки в доньки знайшлося дівчача.

Мамка колисала мене у вербовій кошарці, прив'язаній до яблуні. Подерла на пеленки останню свою сорочку. А коли я зоп'явся на ноги, то з ярі до снігу ходив у куцях ногавичках, без сорочки і обувки. Так я і спав коло мамки на солможаку, набитому перетертою соломою. Увечері мамка клала мене на ладу і обмивала руки, лице, ноги. Тоді хрестила й приповідала:

«Господи, дякуємо Тобі за ще один день, котрим Ти нас обдарував. За те, що укріпляв нас і оберігав від усього лихого. Прости нам вільні і невільні гріхи, якими за день зажурили Тебе зі слабости й нерозумности своєї. Лишаємося за Тобою, як за стіною, і кладемо в Твої руки свої душі. Хрест під себе стелимо, хрестом вкриваємося, хрестом кланяємося і все зле від себе відганяємо. Прости нас, Господи, й благослови».

І цілувала мене в очі. В одне і друге. Коли мені часом кажуть, що мої очі на саме денце чужої душі заглядають, я сміюся: це від моєї мамки. Вона любила цілувати мене в очі.

Моя мамка навчила мене подяки. Розпочинати й звершувати днину подякою. Приймати радощі й прикрощі з подякою. Все, що стається з нами, — благодать. Се милість Згори. Навіть випробування. Нам ніколи не посилається більше, ніж ми можемо

знести. Що більший іспит, то більше від тебе хочуть. Знаходь у собі сили перейти поле смирення. І прийдеш до тихої води.

Бульк-бульк-бульк...

... Широкоплечий, як двері, ввижалося, що хижа наша тримається на дідових раменах. Та так воно й було. Дідо кував коня лише на передні лаби, на чотири підкови не заходило грошей. «Коли вивчишся, будемо кувати й задні», — казав з вуркотливим смішком. Вони спрягалися з сином і так орали свої пісні кам'яні нивки.

Під хащею в діда були довбані кимаки з бджолами. Увечері ми ходили туди. Дідо брав бджіл у щіпку і клав їх собі на волосся, на бороду. А пак по одній легенько тулив і до мене: «Так вони твій запах запам'ятовують і не будуть кусати. Се дуже розумні мухи».

Дідо ходив у вовняних гатях з широким пасом-чересом і мав довге темне волосся, в яке після їди витирав руки. Рипучі постолі взував лише до роботи, більше ходив босим, нерідко і взимі перебігав так двором. Куди б не їздив, на возі мав корчажку свіжої води, яку за день і випивав.

Вода чистить мозок, як скло, — любив приповідати. — Радо її пий і споживай те, що зросло на воді й на сонці, і будеш чистим і твердим, як скло».

Сам він не сідав за стіл, кедь там не лежав жумак зеленини. Баба се добре знала. Яка приправа, така потрава. Міг зрідка ввечері глитнути вина чи паленки на хроні чи на павутинні. Та не більше, як на два персти в погарчику. Так, аби лише рот сполоснути. Коли хтось більше пив, дідо морщився: «І людям мерзко, і Богу. Не будеш пити — нич не втратиш. Будеш много пити — втратиш усе».

Він на все позирав з легким смішком. Дідо був моїм першим учителем. («Глядай не долю, а волю»). Посилав мене до кадуба за квасною водою з глиняним пивняком, у якому цоркотіли камінці. На дорогу давав скибку кукурудзяної начанки. За мною ув'язувалися ластівки. Я гадав, що вони лакомляться на хлібець, і жалівся дідові. А той сміявся: то вони за кониками й бриндаками летять. Ти йдеш, збиваєш траву — комашня фуркає в боки, а ластівки й раді кормові. А коли сам він ставав у ярню оранку, то першу грудку землі кидав ластівці — на гніздо.

Дідо навчив мене видіти довкола все живе й тішитися йому — дереву, бадиліні, птиці, звірині, землі, небові. Він ніколи не обіймав мене, але я бачив, як його огрубіла рука пестить мох на криничній цямрині чи виноградну лозу. Він не говорив мудрі слова, але мудрість його коренилася в добрих очах і уважному серці. І від сього йому, неписьменному, відкривалися знання, незнайденні і

в розумних книгах. При його многотрудному житті се плекало його душу, давало їй обнову й успокоєність.

У тиху годину він сідав самотиною і споглядав світ природи. І сам зливався з тим світом. Завмирав, очі затягувала волога паволока. Тоді я не впізнавав свого діда. З часом зрозумів: блажен, хто виховає в собі волю розуму і спокій душі. Се — щастя.

Бульк-бульк-бульк...

...Між нами крутилася, як веретено, баба. Така ж суха і чорна. Її пташині вічка-поприни дірявили нас наскрізь. Баба вгадувала всі мої заміри, звідкись знала про всі мої денні гріхи. Сусідкам вона всі кишки попереїдала. Бабиного язика боявся навіть сільський піп. «Ся вповість — як прискіпить». Люди казали, що дідо виміняв бабу в шатрових циган на кобилу. Не знаю, чи то правда, але моя баба метала карти, зливала віск, судила по волосині, приймала в породіль дітей і спроваджувала мерців.

Мали бабу в селі за шептунку. Дрібних дітей вона купала в старій помийниці, щоб росли неврекливими. Для когось гасила водою грань і обмивала тіло. Слабим на дихалку розсипала жменями сіль під постіллю. Ялові жони перед тим

як прийти до баби, клали під себе на ніч коцку цукру. Баба потім зчитувала з неї болячки. А цукор часто віддавала мені. Дехто за лік приносив яйце, дехто мірку зерна чи шапку горіхів. Баба товкла ті горіхи, показуючи на зернята: «Здри, неборе: оріх подобає на чоловічеський мозок. Бо має він силу для мозку. І чоловічу силу. Добре з'їсти щоднини хоч єден-два орішки. Будеш кріпкий, як дерево».

Не знаю, яким хворобам баба зараювала, а яким ні, та коли мої ноги обсипали страшні бородавки, баба нараз повела мене до вуя Ферка.

Перше коріння в лісі баба копала на Симона, коли ниви вже прийняли зерно. Ті гіркі корінці належало заживати натщесерце. Вони мали «впокорювати серце». А ягоди від «смолавки» збиралися аж під зазимки. Лічницю свою баба обладила в глиняній шопі. Там день при дні щось варилося, колотилося, сушилося, товклося, розтиралось. Я підносив жердя з хащі і цубрив у відрі воду.

Ясно пригадую собі оті вечори. За дверима по-осінньому вільго, і цвіркуни сюрчать уже ліниво, ніби дрижать від холодної роси. А нам у шопі файно. І козі Анці, і мені, і бабі, що молиться в кутку, спершись на бочку із керинею. Я вартую огонь. З мідної цівки точиться вербовим прутиком слив'янка. На ній баба настоює свої ліки. Терпкий кісточковий дух перебиває навіть козячий запах.

Вогняні язички миготять на стінах, як образи на церковних павісах. А може, се мені в очах миготить від сонливості і дурманного тепла.

Баба обриває молитву і підходить до горшка. Дерев'яною варішкою зачерпує паленки і врочисто підносить до губ. Смачно морщить ся, очі її світліють.

«Огнем побита, — тихо каже. — Менше дрівець клади», — і вертається в свій закут домолюватися.

Хоч інші й не любили бабу, я до неї тягся. Мене зачаровували її сутемні ворожіння, мене веселили її замашні приповістки. Вони, як зернята, позападали мені в пам'ять: «Коби здоров'я, а гріхи будуть», «Многі ворони і коня вб'яють», «Розумний пес на вітер не гавкає», «Чесному честь і під лавицею», «Кедь робиш махом — піде прахом», «Чоловік пахне вітром, а жона — димом», «Голого ремінь гріє», «Біда вимучить, біда й виучить», «Який корч, такий і прутик»...

Бульк-бульк-бульк...

Кажучи за свій родовий корч, як обійти старшину. Я вже казав, що батька не мав. Та він був. Я довгий час не розумів, чому на мене сільські діти гойкають «панчук». В науці першим був, за се в школі мені горнятко молока давали. Раз

управитель прийшов на урок, дяк до нього масно-рясно ціковбанив. Тоді покликав до таблиці мене. Все, що просив, я написав і виразно прочитав.

«Чисто пише, гладко читає, — похвалив управитель — Чий дівак?»

«Панчук-копилець», — захихотів дяк.

«А-а-а, — догадався управитель. — Кров! Від рівного дерева рівна й тінь».

Челядь називала моїм вітцем молодого пана Драга, що приїздив сюди з Відня до діда на вакації. Так і спізнався з моєю мамкою. Коли по родах витрутили її з панщини, старий Драг дав їй пакунок — рясну плахту на косички, червене монисто і бляшану шкатулку з кавовими цукрами. Баба не дала їх з'їсти, а розтопила з олією і намалювала тою фарбою на печі двох лебедів, що цілуються дзьобами.

Няня свого я ніколи на очі не бачив. Він з Відня давно сюди не потикався. А старий Драг, коли я став недолітком, брав мене пастушити на літо. Добре годував, приодяг. Якогось вечора, коли я вертав з худобою, перестрів нас на бричці. Підкликав перстом і строго зазвідав:

«Виджу, з книжкою ходиш? То що ліпше — читати чи кози пасти?»

«Кози мені не заважають читати, — виповів на те я. — А їм не заважають мої книжки».

«Ова, — збитошно скривився пан. — То мої

кози мають розумного пастиря...»

Мені видалося тоді, що його студенкуваті сірі очі ледь потепіли.

Восени мене покликали до гімназії, і я легко пройшов пробу. Дали мені задурно тужурку, шапку, юхтові чоботи і шкіряну ташку через плече. На вулиці Керамічній у Хусті приставили на квартиль, де я й столовувався за державний кошт. Професор Матіко, що нараз полюбив мене, раз виповів: «Ти маєш мати велику адорацію до пана Драга. То його клопотом стелиться тобі наука, легіню».

А по часі той же Матіко, що читав нам у гімназії історію й філософію, розказав і про самих Драгів.

Мадярський король у 1332 році за вірну службу наділив лицаря Драга Хустським замком із землями, що його обіймали. То був смілий полководець-рубака, його смуглу хмуру твар спотворювали рубці. А норів мав такий чортоватий, що й прозвали його Драгом. По-румунськи се означає чорт. Звідтоді царини вздовж соляного шляху називаються драгами, і село тут фayne заснувалося — Драгово. У твердій руці держав свою домінію той володар. Король і сам боявся наремного васала, часто мав з ним сутички. Аж доки не наказав вибити його з хустських мурів і витіснити в румунські Карпати. Так чорний лицар

відійшов у безвість, та сім'я його розсіялося по руському Мараморошу і Трансільванії. До тих Драгів волею судьби приліпився і я.

З молодим професором у вакації ми брали заплічники і рушали в піші мандри попід гору Менчул. Ішли камінною дорогою коло возів, що плуганили з Шандрова сіль і ропу. Сю дорогу в непролазних хащах били ще даки, наші пращури з голубими очима й войовничими серцями, котрі потім звели на пси Римську імперію... Звертали ми на звивисті пішники контрабандистів, якими ті ходили за горівкою-миндрою в Сигот. Присідали до ватри бокорашів-плотогонів, що провадили Рікою дараби в долину. Купалися-раювали в Тисі, під вільховими корчами ловили довгописких марен з білими вусами. На берегах тут колись стриміли в небо, як струни, височезні тиси, з яких римляни й германці тесали храми й кораблі. А тепер із голих груників до нас кліпали на сонці золоті цибулини церквець. Пили ми й шипучий буркут із криниці, коло якої ставав сам цісар Франц Йосип. Тому й прозвали сю місцину Бовцар. У мочаристих Кірешах милували очі мідянками (по-книжному нарциси), котрі наче білими звіздами впали з неба і пахучим покрівцем заткали долинну ширінь.

«Оде, цімборе, вона перед тобою — наша безіменна земля, — зачудовано придыхав Матіко. — Земля, яку один мудрий чоловік нарик

Сріберною... То чи треба нам коло неї ще які чужі золоті гори й молочні ріки?!»

Я перечливо хитав головою. Мене не лакомила ніяка чужина.

Бульк-бульк-бульк...

...Солодку дрімоту урвала шишка, що шлюпнула в мою купіль. Я вилущив з неї п'яток горішків і ласо зжував — першу трапезу сього дня. Зачерпнув жменю води — вона відгонила нафтою, яку баба нараювала мене глитати, коли кололо в животі. Чорна вода наче виссала з мене смертельну втому, хвора рука, хоч і кволо, та подавалася. Може, дякувати ведмедю, що торгнув мене лапою, а може, кістка стала на місце, коли я катулявся вниз? Так усе добре звершилося. Я живий, зігрітий і убезпечений. Ачей, ведмідь з того захмар'я не злізе сюди.

Я вбрався і роздивився окіл. Просто очей лежала широка, як панський двір, галява, припараджена блідим первоцвітом і козодресом, чії цвітки чимось подобилися до козячих писків. Обручем нависала над видолинком кам'яна стіна, з котрої я сюди і зсипався. Де-не-де вона була підбита іржавим ялівцем і жмутами висхлого колькавника. Скалу огинав гримучий потік, такий бистрий, що, видавалося — вода перевертає

каміння. А далі просторився чорний ліс. Чорнили його темні кострубаті смереки впереміш із густим стовбуряччям дубів. Чи не сей ліс мав тоді на оці сотник?

Стояла тут якась осібна загула тиша, яку прошивав срібною ниткою дзвін поточини. Чулося тут тепліше, ніж нагорі. Яскріла вже добре розвинута зелень, птиці возилися з гніздами, полоз вигрівався на осонні. Либонь, гаряча підземна жила, що випорснула в розколину, гріла цілу межигірну котловину.

Любо тут було. Якби така картинка трафілася в наших переходах із Матіком, ми там неодмінно стали б табором на ночівлю. Про неї вартувало зараз подумати й мені. Найперше я розкутуляв перев'язь на руці — у травицю, блиснувши лезом, ковзнув багнет. Дарчик від командира. Чи, може, від самої долі? Тепер я міг зладнувати собі сяку-таку постелю. Нарізав ялинових лап і став глядати зручне для ночівлі місце. В підошві скали зяяв читавий видовб, над яким нависав кам'яний дашок.

«Тут і від вітру схрон, і дощ не намочить», — подумав я і зніс сюди свою зелену устілку. А для укриття нарізав сухої осоки, яка густо шелестіла довкола булькотливого озерця.

Коли з сим порішив, подався клопотати про якусь вечерю. Що я тут міг настарати для їдла? В

торішньому листі нашамрав жменю букових жолудів, що вже кільчилися хвостиками ростків. Гіркувата потрава, та що вчиниш — порожнє черево прилипало вже до хребта. Добре, що далі трафився їстівний каштан, який у нас називають «гістиня». На смак ліпший, але зараз, по весні, відгонив пліснявою і стягував язик. Не так наситився я сим, як заморив черв'ячка голоду. Дикий щавель мало перебив пісну гірчавість тої їди.

Коли вертався до свого стійла, запримітив на узвишші табунець молодих берізок. От чий солод мені тепер не завадить! Березовим соком я любив гоститися ще з пастушого дитинства. Надрізав кору, всилив у неї порожнисту стеблину і ліг під березою так, аби з цівочки мені цяпкало прямо в рот. Нараз заточилося рідко, а далі густіше. Від твердої свіжости соку мені аж задзвеніло в скронях, замерехтіли темні павучки в очах. Дерево плекало мене, як прибудду дитину. Вимордуваний, ослаблений організм набирався земної моци. Лежачи собі так, я бачив на тлі неба обрис скали, під якою примудрив собі пристанище. Час і вітер нещадно пощербили її, витворивши щось схоже на чоловіче лице. Так і є: круте чоло, горбкуватий ніс, випин вусів, зціплені губи і широка, закорінена в хащу борода. Когось мені так навіював сей камінний лик... Та діда ж! Мого діда! Наплив споминів про домівство зігрів мою вихолоджену в блуканнях

душу. І тут же блиснув у голові неспогаданий здогад: а що коли се мій другий дім?!

Лячні думи снувалися в тісний ланцюжок: щось чи хтось наче вів мене сюди впродовж останньої седмиці... Гарнізон Карпатської Січі... Красне поле, яке радше б назвати кривавим... Вибір чоловіго Скобала, що впав чомусь на мене... Ріка, що винесла мене на берег... Ведмідь, що загнав мене в кам'яний міх... Тепле озеро... І ось скала з такими рідними рисами...

Я придивився пильніше — скала всміхалася мені.

Другого ранку, як на світ благословилося, рушив я в екскурс своїми володіннями. Та й дрижаки, які хапав цілу ніч, змушували думати про вогонь. Сокрушена бурею яворина послужила мені за мостик. За кілька ступнів від річища громадився ліс, що стрів мене похмурою вільгістю. Дихання спирав пласт гнилого листя, що аж гойдався під ногами. Деревя стояли в такій близькості одне до одного, що за десяток метрів не було просвітку. А ще підпирали їх полегли брати, всохлі чи порушені вітром, обплітали ліани й мотузязчя дикого плюща, ядучі шапки омели. Тугі гребені папоротей і колючі кущі глушили й той мізерний простір між стовбурами.

Солдатським ножом тут собі не допоможеш. Я

пролазив у шпари, як у живопліт забутого городища. Робив затеси на корі, щоб знати, як вернутися назад.

В глибині хащі гула тиша, якась похмура, аж крижана. Птиці тут майже не озивалися, звірячих слідів не видно, зате сирі яруги повніли тучними жабами й слимаками, а з листяних куч сторожко зорили щурячі вічка. Перелізаючи бурелом, я провалювався в трухляві діри, повні червів.

Ліс гнітив, туманив очі, плутав думки. Щоб осмілити себе, я гунав палицею об дерево — і ліс здригався, хворякувато гугнів, тріщав схиленими сухаринами. І довго ще по тому тривожний шерех одлунював у вершках.

Добру годину я продирався через хащі, доки не вперся в камінну загороду. Змірявши оком приблизно сорок п'ять градусів, я повернув на полудень, вгадавши керунок за мохом на корі. Ще година ворискання з непролазній химороті — і я вийшов до знайомого потоку. Подався вздовж русла і знову дійшов до прямовисного крем'яного муру. Потік губився в розщелині, гейби пропадав під землю. Зате скальна порода тут була ніздрювата, крихка й аж іскрилася на сонці. А під нею — повно карічок від дрібних копит. Дикі кози, здогадався я. На глевкій землі тягся рівний топтанець слідів. До лісу ніякого ходу не було. Дика маржина діставалася сюди з крутого бескеття. На водопійло,

розумів я. Але нащо звірині товктися під скалистою брилою?

Я підійшов ближче, лизнув кристалистий камінь — і до мене все дійшло. Сіль — от що притягувало кіз! Ножем відколов кілька грудок і вже мав у кишенях трофей на спожиток. Виходить, я не сам у сьому пустинному обручі гір. А в тому, що се таки круглий котлован, запевнився після того, як протяв ще один 45-градусний прохід на захід. І мене вивело на знакомитий яворовий місток. Зачароване коло замкнулося.

Зачумлений від думок і сумнівів, кинув тіло на ялинове лежбище і замкнув очі. Десять далеко пульсував людський світ, а тут відрубно скнів я — мізерне зерня, завіяне лихим вітром у камінну яму крайних Карпат. Втікаючи від смерти, я впав у смертний склеп, де якусь часину, може, ще проживу черв'яком, доки сам не стану черв'яком поживою. І що ліпшого я добув?

У сьому лісі нігда не звучала сокира, нога людська не топтала тут ряст. Бо кому сюди закортити злізти, та й нащо? Сюди можна лише впасти і чудом залишитися живим, як се сталося зі мною. То хіба се не варте подяки? Я став на коліна й помолився. «Амінь!» — завершив я і постановив собі вручити подальшу долю в ті руки, що привели мене сюди. Бо що інше лишалося мені робити?

Пекучий голод скребтав кишки. Трусила

передвечірня холодінь. Се змушувало братися до діла. В лісі я знайшов трутовик, пористий гриб, що смокче соки з дерев, назбирав сухого моху й бадиляччя. Се я вимостив, як гніздо, в колодязику з каміння і пішов на рінник шукати камінці для кресала. Круглі голяки не годилися, тому я наколов гранітних осколин і взявся за огненну ворожбу. Дітваком я не раз пильно слідкував на толоці за тим, як дідо Гафич викрешує вогонь.

Відщипнув кусник із губчастого трутовика і притулив до моху. Тоді почав чиркати один об другий камінці. Іскри на правду цвіркали в мої долоні, гарячі крупини сипалися на трут, але губка не тліла. Аж коли геть наморився і скришив на пісок свої камінці, я здогадався притулити губку до щоки. Вона була студена, сирувата. Як така запалиться?

Пригадалося, що дідо Гафич свій трут і кресало носив у шкіряному кисеті за пазухою. Майстерштик для вогню брався до рук сухий, нагрітий тілом. Вчинив так і я — засилив за сорочку губку і кремінці, щоб до ранку вони просохли. Зморений і зневірений марними трудами, пожував молоденьких ялинових пагонів і зарився в своє сіновище. Щоб ліпше зігрітися, руками обхопив плечі й занурив лице в груди, як дитинча в материнській утробі. Так я боронився від дикого тутешнього світу.

Ще клубилася передрання мжа, коли, гнаний голодом, я пустився в промисел. Вчора на якомусь пні я зогледів шапку глив, що перебули зиму й віджили. Мав надію, що вогонь я таки викрешу і грибова печеня наситить мене. Але пня того я не знайшов, вертався в порожні з подертими руками й лицем. Зате в млакуватому підліссі я надібав надуту ропуху з жовтою звільдою на грудині. Такі дорідні жаби мені ще не стрічалися.

Криво осміхнувся сам до себе: «Колись ми хихоніли з професорських казок про жабоїдів-французів. Хочеш не хочеш, а мусиш у се повірити...»

З ліщини я виламав рогачку і підступив до жаби. А та вилупила на мене зачудувані пульки і так сердито скреконула, що я обмер. А сама з легкістю скочила вбік ачей на метр. Я за нею, і на п'ятому кроці розсішкою таки впокорив її. Ніс жабу за лабу, зацінюючи тужаве, як у молодого когутика, стегенце.

Здобич я притис камінцями на карнизі скали, щоб не втекла. А сам знову приступився добувати вогонь. Як я не мордувався, як не дув на трут, що вже добре просох і побурів, та жаданого димка не дочекався. Чи мої кресальці були не такі, чи мої пальці для сього були невправні?

Тоді я рішив діяти иншим штибом. Знайшов на березі потічка дерев'яний цурпалок, облизаний

водою і відбілений сонцем. Вирізав суху паличку. Тоді продірявив ножом трутову губку і захвав у неї паличку. «Гепер, — мислив я, — будуть три точки тертя — полінце, трут і паличка». Поплював у руки, як се робив мій дідो, коли приступав до значимої роботи, і почав. Ціпочок закрутився в мої долонях, як веретено. Я робив се так, як бачив колись на образчиках про давніх людей.

«Невже ті дикуни в шкарах, що жили в страху перед звіром і небесним громом, знали і вміли більше за бувалого заброду, чинного матуранта гімназії?!» — гоноровито питав себе я. Смішний і нерозумний, я не чаяв ще тоді, що істинні школи мої лише починаються...

Долоні розпеклися раніше, як дерево. Я змочував їх і крутив паличку далі. В голові теж крутилося, тіло змокрило під платтям, затерпли коліна. А я все снував і снував своє веретено, вслухаючись, як під губкою кришиться на порохняву деревинка. І сталося: гарячі ніздрі вхопили запах перепічки, паленого листя. Сей запах був мені зараз найсолодшим у світі. З дірки несміло, як з пригаслого цигаретлика, сіпнувся сивий димок. Я припав до нього ротом і зачав навісно дмухати, прикладаючи моховиння. Губка тліла, димок густішав, і враз у лице мені бризнув племінець, обпалюючи брови.

Перше, що спало мені на гадку, — вогонь сей

живий! Він звивався з веселим тріском, пожадливо хапаючи мох і сіно, смачно облизуючи паличку, яка його породила. Чмокав, попискував від насолоди, шемрав щось своє. Наче говорив до мене. І я, не володаючи собою, схилив голову, вклонився вогню, як живому челяднику. (Мине не хтозна скільки часу і я так же навчуся вклонятися в подяці дереву, стеблині, птиці, рибі, каменю, сонцю, небові, дощеві, землі... За те, що вони є і я є з ними. І не чаючи на потвердний одвіт, дочекаюся їх навзаємности.)

Лише коли кинувся за хворостом, увидів, що долоні стерті до крові. Та тільки би жури. В мене був огонь, була своя ватра-спасителька! Накидавши в огнище ломаччя, я сів перепочити. Так, зігрітий і вколисаний тихим воркотанням, задрімав.

Снилося, що мене опосіла якась слизька паскудота, навалилася на груди, не дає дихнути, затуляє рот і очі. І я, знерухомлений, лежу пластом під сією повзучою лавиною. Пробудився в дурмані і явність пойняла мене ще більшим жахом. Усе довкола було встелено жабами, що кишіли, горбатилися в два-три ряди — рябі, жовтуваті, бородавчато-сірі, червоні, як грань, і зовсім крихітні зелепухи. Найгрубіші топтали мене, злосно б'ючи, як копитцями, тонкими лабиськами. Дивострах сієї картини повнився тим, що мерзка жабина маса совзалася беззвучно. Жалібно рохкала

лише принесена мною ропуха під каменем у виямці скали. А інші наміряли підскочити до неї, гупалися об брилу і зсипалися долі.

Якусь мить я ошаліло за сим позирав. Аж коли спам'ятався, згріб із себе гидоту і сторожко, аби не давити жабноту, потягся до скали. Схопив ропуху і побіг з нею до річища, там поклав на місток. Жаба пронизливо заячала, кажучи радість. Я відійшов за ялину і звідти слідкував, як сіра хмара повзе до поточини, куди її кликала цариця з жовтою зіздою на грудях.

Жаби залишили мою царину, страх лишав мене. Але тепер я злякався за свій вогонь. На щастя, під попелом блимали жарини. Сухе ріща затріщало в кліп ока. Жива полумінь ізнов затанцювала в моєму кам'яному притулі. А з нею провиднілося і в мене на душі.

Накидавши в кострище товстих дрівцят, рушив я в новий пошук. Ліс після зими все ще дрімав. У пташиних гніздах глядати ще нічого. Гриби зморшки, пам'ятав я, вилізуть тоді, коли цвістиме ліщина. Залишалось теребити букові горішки. І щоб обдурити голод, — жувати смерекову смолу. Хоч якась, а пожива. Дивовижа чекала мене на лісній межі. В куцах таволги й калини, спутаних диким виноградом, рябіли панцирні завитки слимаків. За короткий час я назбирав їх цілу шапку.

Коло ватри натер гірської соли і сипав її в розтруби мушель. Слимаки морщилися, випускаючи слиз і чорноту. Я зчищав їх тріскою. Дрова згоріли, і я мав на землі готову жаровню. Вигріб ямку, накладав равликів і загорнув жаром. Слимачі мушлі потріскували. Війнуло запахом печенини. Я ледве здержувався, щоб не встромити в грань руку. Ледве дочекався. Трощив перепечені шкаралупи, витягував м'ясце і прихапцем жував. Яка то була смакота! Перший справдешній харч на бездомництві.

Так почала ткатися верета мого довгого самування в закрайньому карпатському уділі. Очі звикали до нового овиду, серце ні.

Дуже полегшив триб мого життя вогонь. Вночі я не мерз, а вдень мав на чому спекти настарану їду. За нею нишпорив я від рання до смерку. За тиждень визбирав усіх слимаків, а може, вони поховалися. Почалася гонитва за ящірками. Я кидався на них, як лисиця, розгрібав руками листя, розкустрував нори. Моє око хапало кожний порух, кожен повій стебла. М'ясо ящірок не було таким стравним, як слимака. Але сіль його здобрювала. Ще ліпше припалося, коли на намулистій заплаві вистрелив зеленими стрілками дикий часник-черемша.

Поставала нова й нова лісова ярина —

березові брості, молода папороть, молочай, щавель, жалива-кропива, лобода. Але се була голодна їда, не ситна. Коли птиці сіли на гнізда, мій стіл збагатів на яйця. Прибули й сили.

У час спочинку я сидів коло мурашника з наслиненим прутиком. Мурахи залишали на ньому свою кислоту. Злизував її — і в голові аж світліло від кусючої терпкості. Крайчик мурашника я розгрібав і назбирував жменьку білих коконів. Більше з одної купи я не брав.

Запивав свої страви березовим і кленовим соками. Земна волога аж порскала з пробуджених весною дерев.

Коли мусиш, то й камінь укусиш, казали в нашому селі. Сяк-так я починав звикати до своєї лісової трапези. Все, що очі виділи, руки не лишали. Але чи не щоночі мені снівся хліб. Житня мамина паляниця з печі, гаряча, з тріснутою кірочкою. Бувало і вдень позирав на рінне каміння і в ньому ввижалися скибки хліба. Се держало мене до того часу, доки я не забув його смак.

Якогось дня, спочиваючи на пні, я почув зозулю. Вона то кувала, то нетривко змовкала і знову кувала.

«Зозуле-сестричко, що живеш без свого гнізда, як і я, скажи, скільки мені тут бути?» — попросив я. І зозуля почала своє кукання. «Один, два, три, чотири...» — загинав я пальці.

На восьмому зозулю щось сполошило і вона пурхнула з граба. Що вісім? — не розумів я. Дні не могли бути, бо їх уже набігло більше. Тижні? Місяці? Про роки я боявся навіть думати. Мене пробило студеною росою.

«Скільки наміряно тобі, стільки понесеш, — сам себе тверезив. — Хто терпен, той спасен. Бо хіба ти не колосок терпіння з великого людського поля смирення? Хіба ти не онук свого діда?»

Ще раніше моє око зачепилося за скіпець молоденького граба, що пустив корінець у кам'яну тріщину на крутосхилі — видно, насінина якось завіялася туди. Нещасний, покручений, він чіпко тримався своєї крихітної п'яді, жив, тужавів на вітрі й сонцежарі і заздрісно тягнув бліді галузочки до темного лісового валу.

А ліс, набираючи лист, густішав і чорнів усе більше. В зеленій химороті тепер там закублювалося якесь нове темне життя. Щось тріщало, тріпотіло, охкало, кувікало. А вночі зітхало і стогнало, як змучений чоловік.

Мені було дуже самотньо і тоскно в такі години. Тоді я розмовляв з вогнем, і він, мій вірний цімбора, гарячими язиками шепотів щось заспокійливе. Я вслухався в оту бесіду, розгадував живу натуру вогню, вирівнюючи за нею і стрій своєї душі.

Щовечора я обсіпав свій закутень сіллю,

освяченим натільним хрестиком накреслював круг себе коло і держав під рукою нагострений осиковий кіл, і щовечора духи лісу готали й галайкали з теміні. Казки «про страхи», які я так любив у дитинстві, оживали тут зовсім близько, ставали явиною.

Понад хащею носилися якісь фосфоричні клубки-повітрулі. Навісно свайбували жаби, водячи по млаках свою царицю-молодицю. Щось заколочувало воду в темному смолистому озерці. Закипав, зрушуючи каміння, потік. Тріщало ріща, наче в ньому газдувало щось грубе. Невгомонно плакала, як зурочена дитина, якась птиця. Мірно здригалася скала, гейби хтось гупав у ній ізсередини...

В уривчастій дрімоті перебував я ніч, не розуміючи, де сон, а де явина.

...Ввижалося, як ми з дідом паруємо яворове кісся. Раннього літа належало вибрати в лісі гінкого молодого явора. А наперед Іллі піти до церкви й покласти воскову свічку пророку-громовладцю. Помолитися за лад на газдівстві, за спіх у роботі, за вдале ремеслування. Вдома ввечері язик за зубами держиш, вклонившись образам, рано лягаєш. До схід сонця піднімаєшся і, нікому не кажучи про замір, рушаєш до поміченого явора. Дорогою ні з ким не здоровкаєшся, до бесіди не пристаєш.

Смиренно шепчеш молитви. У лісі, перехрестившись, починаєш підрубувати явора з чотирьох боків. Рубаєш точними і негучними махами, щоб не розбудити Велику Хащу, приспану за ніч. Верхівка дерева має впасти на північ. На землі дерево обчищаєш, відсікаєш триметровий криж і завдаєш собі на плечі. Дорогою читаєш подячну молитву за те, що Хаща впустила і випустила тебе з миром.

Удома кругляк розколюєш з тоншого кінця на дві половинки. Не обтісуєш, ховаєш на бантах під стріхою, в затемненому, провійному місці. У вільний зимовий вечір зносиш яворину з хліва. Уже суху, легку, розколюєш знову навпіл. Із сих ощепів будуть два косята. Починається тесання. Перші тріски дідо схапував і десь занікував у потаємному закутні. Інші спалював. Кося тесалося одним дихом. Готове держално дід чіпляв двома ручками за сволок у сінях — аби підсихало до весни. За зиму воно ще «сідало».

На Святий вечір дідо брав в одну руку суху отаву, в другу — яворове Ілієве кося і обходив тричі хижу, приказуючи: «Всевишній Господи, що сотворив Світ, Сонце, Місяць, Зорі на небесах. Як чоловік не годен їм нич лихого зробити, дай так, аби й мені нич не могли зробити, поможи моїй сім'ї, дай сили, сохрани маржини, щоб давали доста молока і весь наш рід був ситий».

На Водохреща, після освячення води в криниці, дідो вмочував у неї кося верхнім і нижнім кінцем і примовляв: «Як помагає ся свята вода людям, так аби моє кося помагало мені у всякій біді і всю нечисть від мене відганяло, і тіло й душу мою спасало». Тоді заходив з кіссям до хижі, набивав на нього дзвінку литовку і клав у красний закут. Чекав священика, котрий, освячуючи житло, бризкав водою і на новеньку косу. І вона дочікувала літа, гарячої косовиці, щоб до пізньої осені не розлучатися з газдою.

А який був дідо косар — горішок у траві перетинав! Служила дідові ота коса і замашним інструментом, і ціпком, коли дерся в полонини, і палицею, аби боронитися від звірини. А головне — правдивим оберегом.

При кісьбі на уходах, коли ночували в далеких колибах, спасу не було від босоркань і повітруль. В яких лише подобах не являлися вони косарям у паркі підполонинні ночі: то жінчовкою, що нібито принесла перекуску, то панікою в солом'яному калапчику, то блідою дівочкою з вінком із косиць. І коли струджений за день чоловік засинав умліюка в своїй ліщиновій халабуді, сі лісові повійниці бралися мучити його тіло — теребили, гнявили, скомтали, щипали, присмоктом витягували мужеську міць. А з третьою молочною росою звірювалися в темні пуці. Мертвооко за сим

позирав із бездонної небесної криниці місяць. Косар уставав у передрання, як пес побитий, — у синцях, ломоті костей, без сили й дяки на роботу.

Якийсь час занадилися дві геть молоденькі повітрулі, що вимордовували чоловіка за ніч до напівсмерти. До боженої жони, що виносила сюди їду, той ніякої хіті не мав. Почалося се після того, як у глиняній бані, де копали черленицю на вальки-саман, притовкло двох сільських дівочок. Тяжкою смертю відходили бідолашні, з повними ротами землі. Відспівали їх і впокоїли на вершку цвинтарного груника, та, видати, спокою загиблі так і не знайшли. Молоді косарчуки боялися заснути, придрімували коло вогню, а старі розказували, як повітрульки в шовкових пеленах закрадалися в колибу, замикали студеними перстами їм очи, діставали заплітки з волосся і вузлували руки, й далі робили з нещасним, що хотіли.

Сільське жіноцтво припросило попа запечатати злощасну глиняну баню хрестом. Цілу ніч божі люди з Чумальова читали там Псалтир — і лише позад сим оті влєсливі повітрулі дали косарям спокій. Та скільки й без них непевної нечисті носилося по сутемках диких зворів!

Ті напасті обминали мого діда. Бо мав він на них добру відгану — яворову Ілієву косу. Де б його не запасів нічліг, клав дідо на порозі кучі

сячене-пересячене дrevко і сам вкладався з проникливою примовкою на устах: «Ніч темна, ніч тишна, сидиш ти на коні чорному, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці й хлівці, церкви й монастирці і цісарські престоли. Замкни всякій нечисті губи й губища, зуби й зубища, очі й очища, кігті й кігтища, аби вони на мене, народженого, хрещеного й молитвеного раба Божого Івана, очей не витріщали, зубів не гострили, біду не вершили, соблазну не чинили, суєту не сіяли».

І не мала смілости нічна потолоч переступити той поріг-оберіг.

Ріс я окатим сиротюком і любив звиватися коло дідового ремесла. Дістаючи за свою роботу дерево, дід часом дащось стругав для сільської челяді. Бувало, що й труни-деревища. Коли тріски летіли на землю, дід примушував мене ревню визбирувати їх і жбухати в піч. Щоб ніхто з прибутніх потайки не зняв першу трісочку. О, то не просто скіпка, то — тріска-чарунка, що чоловіка годна зробити невидимим, а самому відкрити затайливий світ!

Дідо, коли ще був недолітком, крадьки від свого вітця затаїв таку скалку в пазусі. А далі вчинив так, як казало старе повір'я. Жаска то була для нього година. Увечері перед Паскою кружними дорогами, щоб нікого не стрічати, пішов до церкви

на всенощну. Тихо, як мацур, затягся в темний закутень і звідти очив на молільників. Свічні племінці підсвічували лица, грали в очах. Коли священник обійшов з кадилом храм, дідो поклав гробову трісочку під язик. Від того, що йому відкрилося, зледеніло хлоп'яче серце.

В одного на плечах волохата голова з гострими вухами — вовкун. Другий — з висолопленим язиком і довгими, як батоги, руками. Се — брехач. В котроїсь баби — кривий надутий ніс, бо вона все про всіх знає. Ще якась прикрила довгим сукманом хвостик. У воронячої вуйни з-під хустки стирчить чорне пір'я. Третя така писката, що два роти має, один з другим перешіптуються. Червонолиця жона щуриться, як ласиця, пострілює очима на всі боки, а цицьки-дині аж тріщать під блузою. А в її понурого чоловіка горб росте під вуйошем, до землі гне. У дівичь декотрих у рукавах сховані голубині крильця — аби женихів до себе пригрібати. А в одної у вухах — мізерні срібні чінговики-дзвіночки, щоб за нею всі легіні обзиралися, не розуміючи, що їх кличе...

Прийшов час хрест цілувати — і дідо видів, як декотрі губи вивертають, щоб прикластися не до самого розп'яття, а з тильного боку. Як проказано благословення, дідо перший здимів із церкви. Аби, доки послідній челядник кладе поклінного хреста на чоло, добігти до ріки і жбурити в бистру воду

гробову тріску. Бо котрась із старших босоркань вже зміркувала і неслася ззаду, щоб тут же обернути дівка на терлицю — дерев'яну лавицю, на якій туть коноплі.

Летить скіпка в бистрину, а губи, посинілі зо страху, шепочуть: «Пливи закляття за водою, за залізний пліт, за гору кам'яну — з моєї руки, з моїх очей, з моєї пам'яти».

Дух забивали дідові казки.

Як мені тепер, у лісовому пустирищі, хибіло спасенне дідове косирище. А може, й чар-тріска, щоби міг угледіти, які насельники владарюють у сих нічних просторах. І чим я міг боронитися, крім бабиного заговору: «Йшов Господь морем, золотим мостом, стрів мару-покусу: «Згинь, маро-покусо!» Став Господь суди судити: Господу ногавиці, суддям рукавиці, а чорту бурелом. Через Боже розказання візьми свій бурелом від жовтої кости і піди на мхи, на болота, де і голос християнський не заходить».

З хащового бурелому щонічно вила якась животина: «Ди-и-и... Ди-и-и... Ди-и-и...»

Перебувши тривожну ніч, брів я в пошуках їстівного. Се був єдиний мій клопіт: нагодувати себе і нагодувати вогонь. Сухого хворостиння довкола ставало все менше, а я так лінувався йти в запоточину. Я лінувався навіть купатися в мочилі,

де благодатно просидів перші години затворництва. Ота вода, настояна на хвої й листі, здобрена масними підземними вибульками, розпалювала звірячий апетит. А мені й так кортіло їсти ледве не щогодини.

Свої лінощі я пояснював собі слабістю від пустої рослинної їди. А ще тим, що мусів вартувати вогонь. Не пам'ятаю, коли мився і скидав одержу — з неї, як ляснути долонею, курився порох. Руки почорніли не так від сонця, як від лепу. З голови сипався пісок і попіл. А я лежав, просяклий потом і димом, і бездумно дивився в небо. Хмарини ціфрували в синьому зошиті якісь письмена, а я не знав тої небесної грамоти, щоб прочитати. Та й не дуже хотів. Я не знав, що робити на сій грішній землі. Здогадувався, що колись виїм усе придатне для шлунка, спалю весь хмиз і тоді прийдеться лізти в моторошну хащу.

І якщо там знайду поживу, що далі? Як і скільки мені жити тут звіром?

Якась холодна й глуха порожнява поступово виповнювала мене, витісняючи останки теплоти серця. Кудись запропала моя привітна вдача, вивітрився мій піднесений дух. А з сим прийшла якась твердість і сухість у тілі, нехить зайвого руху, якась аж болюча втома. Смертельна втома. Якогось вечора, засинаючи, я застановив собі завтра не вставати, бо, здавалося, вже й голод так не допікав.

Наваливши в кострище грубих колод, лежма пролежав я цілий день, ніч, і другий день, і третій... Лише злизував порепаними губами з бур'янів росу. Живлюща енергія покинула мої моці, розпластані на підгнилому сіннику. Кістки наповнила дрімотна легкість. Перед очима, коли я зрідка їх розмикав, снували жовте павутиння незримі павуки. В пальцях ворушилися ліниві мурашки. Я сам не чув свого дихання. Лежачи в камінні, сам ставав непорушним каменем. Обдутий вітром, сам ставав воздухом.

І коли щось кольнуло мене в перенісся, я вернувся з далеких глибин і нараз не збаг, що се болить моє тіло. З надмірним трудом підняв повіки і побачив очі — чорні, хижі, непорушні. Очі ворона. Він сидів мені на грудях, замірившись кльонуту вдруге. І то вже мало бути моє око. Бозна з якої криниці черпнув я сили і видихнув сиплий крик. Ворон схарапуджено сахнувся і присістився на грабику, що мучно ріс із кам'яної діри. Мій милий, єдиний тут приятель-грабик.

Під вагою птиці деревце хруснуло і зломилося. Щось того менту хруснуло і в мені. Якийсь жаль піднявся зі споду серця і підпер голосницю. Жаль не до себе, майже струпілого в сій кам'яній норі, — жаль до горопашної деревинки, що ледве держалася корінцем тверді, проте всіма жилами тяглася до неба, і вітерко весело бавився з

нею. І зараз ся воля до життя була зламана злим птахом-провісником, що прийшов на мою тризну.

Не знаю, як я ожив, як потягся до того граба-калічки: видирав з голови волосся і перев'язував, кріпив надламаний стовпець.

Я хотів, щоб деревце жило.

Я й сам тепер хотів жити.

З недалекого кряжа зизим оком поглядав на мене похнюплений птах.

«Брате вороне, я ще не твій, — сказав я йому і сам здивувався доброті свого голосу. — Хіба ти забув, що ворон ворону око не видовбає?»

І знову прийшла ніч. Темінна й ворохобна — як завжди в сьому лісі. Зорі холодними списками кололи очі. Звуки невгомної возні повнили непроглядь мороку.

«Ди-и-и... Йди... Йди...Йди...» — кликало з хаші, і сього разу той поклик здався мені зичним. Ніби щось і насправду кликало мене на поміч. А може, й на поміч самому собі.

Що мені було втрачати? Я розворушив приспану ватру, роздув вогонь, узяв смолисту головешку. Густий мрак розступився, голоси невидимої мари нишкли, спуджені тіні втікали з оковиду. Боязко шипіла й пирхала іскрами моя факля. І не дармо — попереду щось зашубовскало, захлюпало, ціла ровта ніг чи копит загупала по

землі. Наче тугий вітер промчав побоку, забризкуючи мене. Краплі знамо пахли чорним мочилом. Тепер я розумів, хто заколюче тут воду ночами — кози, а може, й кабани та інша живнота. Але чим їх так лакомить ся вода?

На ліву руку від мене зумкотів потік, змалілий за тиждень без дощу. Там щось хлюпало, шумувало. Що — я зогледів, коли нахилив факлю над водою. Плесо збурунилося, з темного дзеркала проламувались, як скляні осколки, рибини і хапали огняне кришиво з мого смолоскипа. Видно, мали його за мошву.

«Риба! — прояснів я лицем. — Я жив коло риби, а їв усяку червачню!»

Ніч утішних дарчиків тривала.

«Йди...Йди...Йди...» — клично гучав з потемків пугач.

Я перейшов ріку (тепер, відкривши рибу, волів так називати свою поточину) і підступив до чорного громаддя дерев. Хаща дихнула в лице запахом перекислого листу, грибної плісені і мокрого пера. Прозираючи в городище стовбурів і плетиво корчوماх, я бачив, як з погнилих пнів снуються вгору фосфоричні димки і вітер вихрить їх понад кронами. Те, що ввижалося мені повітрулями.

Ліс похрипував сухаринами, покашлював заглушеними в ломаччі джерелами, стогнав

здавленими вітроломом грудьми. Ліс був не страшний, ліс був хворий. Се я збаг тоді в тривожній темряві — і осмуга жалю здавила серце. Другого жалю після сокрушеного грабика. Бо що і кого я міг тут жаліти? Хіба себе! Та жалість до себе вивітрювалася, як у спеку ковбаня. Се був перший знак uzдоровлення. Моя вистуджена й спорожніла душа чекала нового наповнення...

Відкинувши згаслу головню, я навпомацки вернувся в свій стан.

І прийшла, промита росами, нова Божа днина. Думи, як ненагодовані діти, обсіли мене. Та ще неприспаний голод точив кишки. Як добути рибу? Зі шпильки я міг би каменем нагострити гачок, та де взяти волосінь? Можна спробувати ловити руками під берегом, як ми чинили дітваками, але се не та ріка, не та риба. Глушити її каменем об камінь? Я був такий слабкий, що не міг і глянути на валун, не те що підняти.

«Палиця, — подумав я. — Нею владати ще якось зможу».

Зрізав акацієву гілку і нагостро затесав її. Акація твердіша за дуб. Ми з дідом кололи з неї стовпці для винниці. Гострий кінець обпалювали на вогні і заганяли в землю — такий кілок міг тридцять років у землі стояти, не гнив. З акацієвою острогою пішов я до ріки. З бережка одразу втямив їх — перлово-жовтих, укоханих пстругів. Вони аж

роїлися в бистрині, блискаючи, як бритвами, поцяткованими боками. Цісарська риба!

Величезна брила перегачувала річище наполовину. Збоку вир, глядаючи собі друге русло, намив заводь, та брилу так і не обійшов. Рибу, міркував я, треба гнати в сю заплаву і бити кілком. Увійшовши в ріку, я з диким гоготом зашлюпкав долі течією. Рибини стрімкими борознами спороли гладінь, метнулися врозтіч. Котрісь устигли прослизнути в перешийок коло загати, та більший рій я загнав на піщану заплавину. Вони твердо билися мені об ноги, трепетали, як рідке срібло, а я гатив острогою в се живе кипіння і не поціляв. Рибини втікали, все менше їх лишалося в западні. Тоді я пожбурих палицю і сам шлюпнувся в воду. Розкинувши руки, гейби широкою вершею, загірбав я остачу рибок на пологий бережок. Риби гупалися мені в груди, ляскали хвостами по щоках, сліпили, але я сунув з останньої сили вперед. Я готовий був зубами хапати здобичину, аби лишень щось упольовати. Одна-єдина рибина, як моя долоня, з перестрахи вихопилася на ринь — і я з радісним ревом упав на неї, притис грудьми. І довго й умиростворено прислухався, що то б'ється — риба чи моє серце...

Тепер не згадаю, чи здер я луску, чи відтяв рибині голову, чи пхав її в жаровиння, — зате смак той пам'ятаю й нині — смак тяжкою працею

добутої поживи. Смак тілесної перемоги.

Змордований ловами і підживлений форелькою, я кріпко заснув. Снилася риба, множество риби, що сама скаче мені в сіті через каміння. І той, майже біблійний, сон не полишав мене увесь день, стояв перед очима. Аж доки на березку ріки (відтепер мене тягло сюди, як кота) я не узрів його в явині. Якщо вузьку горловину біля брили перегатити камінням, то вийде невисокий водоспад і норовиста риба буде змушена скакати з нього у нижнє плесо. А що як тут натягнути широке плетиво? Мені увижався висячий невід, і руки свербіли братися до діла.

Матеріал для роботи дала мені липа. Знімав кору, дер тугі пасма лика. Се не було для мене чудницею — пастушками ми плели собі з липового й акацієвого лика тайстрини, в які збирали гриби і ягоди. Свіже сире лико дається до роботи, зате всохле стає твердим, як ремінь. Ремесло так захопило мене, що я забув і за голод, і за сон. За два дні сплів чималу сіть, яку ув'язав у коритце, схоже на діточу колисанку. Таку завелику, що й сам міг у неї влягтися. Лишалось загнати в бережки чотири коли і повісити сей кошар над водою. Та про камінну загату, страчений на силі, я боявся й думати...

Але дав Бог новий день, дав і крихту сили.

Око — пан, а рука — трудар. Камінець до камінця, тріска до тріски — напластав я коло брили греблю, з якої вода весело чопоніла прямо в мою плетінку. Не встиг скинути на просушку мокру одержу, як почув позад себе хлюпанину — в заманці тріпотіла перша рибина. Моя задумка справдилася: форель — хижа риба, скаче за машиною на метр з води, біситься, шукає бистрину з перекатами й водограями. І от попалася...

Доки я в гарячому попелі пражив свою здобич, у коші зашубовскав новий улов. Я бігав туди-сюди, пожадливо глитав ніжну плоть, гадав, що не наїмся доста ніколи.

Риби ловилося більше, ніж я з'їдав. Щоб не губити живність, я пускав її галасвіта в ріку. І знімав свою вершу, аби риба могла вертатися горі руслом. Скільки тут риби і як вона себе буде поводити далі, я не знав. Тому вирішив заготовляти її про чорний день. Пробував в'ялити на камінні, але сонце ще було блаженьким, та й мухи обсідали тушки. Я придумав ліпший спіх. Коло мого осідку чорнів зламаний бурею осокір з вигнилою серцевиною. Тож зламане дерево являло товстезну цівку в три людські зрости. Готовий комин, подумав я. Але як видовбати в ньому при споді черінь? Ножем — пекельно довга робота.

Голова проварювала думки. Сидячи при

вечері, на полумінній плащаниці ватри несподівано прочитав я раду: інструмент інструментом чинять! І тут же нагріб на камінь-плитяк жару і відніс під осокора. Сухе стовбурище втлілося, а щоб не горіла ціла деревина, я шапкою носив воду і бризкав згори. Так за дві днини я пропалив у стовбурі читаву яму. Зазирнув у неї знизу — через павутиння синіло небо. Те, що мені було й треба.

До того комина притулив усохлу вільху-росішку, що мала правити за лазиво. Тепер годилося нав'язати решітку, що я і вчинив із ліщинового пруття. Решітку я поклав на розтруб осокора вгорі. В стовбуровій дірі на землі приладив усе для ватри — коптильня готова! Обезголовлену рибу пластав навпіл, солив, натирав диким часником і вкладав на решітку, обкутану димком. Тепер залишалось лише відганяти злодійкуватих дроздів.

За роботою дні минали, як виляски батога. Я не на фіглю спудився, що не знаю, який нині день, яке число. І почав відновлювати в пам'яті свою недавню планиду від туманного Перевалу. А позаяк щодня зі мною ставалася якась притичина, вдалося обрахувати всі проминулі дні на сьому загумінному поприщі. Далі поклав собі вести календар. Вирізав добрий кусень берести і на ній розпеченою шпилькою виписав числа й місяці. Календар сховав у суху розщелину скали, щоб засим помічати на

ньому кожному прожитому днину.

Була неділя. Налезало помолитися, та наперед я пішов змитися в ріку. Моя запруда втворила глибочку ковбаню, по ній споро бігали жуки-водолюби. Я зайшов у воду по пояс і ліг. Тисячі гострих кличків свіжо вп'ялися в тіло, ріка крем'янистою мачулкою продерла шкіру, заломила кости, промила мозок. Голос гори загув у моїй крові, стискаючи серце, м'язи напружилися камінною твердістю. Я лежав, віддавши себе владі води, яка протікала крізь мене наскрізь, а риби ніжними, ніби гумовими губами тицькалися в плечі, в мочки вух, у соски.

Затим, омитий-оновлений, лежав я навхрест у траві — і трава проростала крізь мене, щось шепочучи, як ворожка-зелейниця. І я шептав:

«Господи, ось я тут, слабкий і убогий, що втратив світ і себе втратив. Вже далі заблудити не можна, нижче впасти теж. Бери мене, Господи, в свої руки і роби зі мною, що хочеш».

Припутник холодив потилицю, лоскотав вуха. Його цупкі, жилаві листки вже звикли до моїх ніг на цьому путівці і тепер податливо горнулися до тіла, віддаючи свою зелену росу, свою живильну одкорінну силу. Я лежав і думав:

«А хіба я не той же припутник біля стіп Господа, податливо готовий узнати Його розмисел? Малий живий хрестик у дикому лоні гори».

Я долоньями гладив, грів землю, що стала мені неспогаданим притулком, відкривала мені свої дари.

А до серця чомусь прибивалися слова, які я почув на Красному полі перед атакою. Його називали всі Попиком. Сухенький, тихий, мовчкуватий, з книгою за ременем. Казали, вчився в православній семінарії, та хтось наклепав на нього, що водиться з січовиками, — вигнали. Може, через се й кликали його Попиком. Ми з ним числилися в одному рої, і на насипі під Рокосовом лежали плече в плече. Я гризся страхом, промикав тверді клубки в грудях. А Попик читав свою книгу і навіть щось чиркав там грифликом.

«Ти не боїшся?» — запитав я.

Він обернув на мене свої сумирні очі з білими кліпками:

«А що коли й боюся? Що і для кого се важить? Нічого не варт боятися, крім самого страху. Нас більше страшить самий страх, а не те, що від нього стається».

«А що має статися нині?»

«Божа воля, братку», — з могильним спокоєм одказав Попик.

Ще більшою студінню завіяли в моє серце ті слова.

«Як гадаєш: ми їх поб'ємо? Мусимо, правда?»

Батько Волошин каже, що на нашому боці Вітцізна і Бог...»

«Бог на боці великих батальйонів», — сумовито мовив він.

«Як ти кажеш?»

«Не я кажу, Наполеон так казав. А в нас і стрільців мало, і гверів, і патронів...»

«То чому ми тут? — не вгавав я.

«Бо се — хрест, — одрізав Попик. — Хтось його мусить понести й через се поле».

«Але чому ми? Ми ж не вояки. Я мав би займатися науками, а ти — хрестити й вінчати. Кожному своє, чи не так у Письмі писано?»

«Се, братку, хрест. А хрест вище за всякі науки й священство».

«Але ж се можна обминути... сього можна уникнути перед лицем пустої смерти...»

Його тонкі бліді губи витончилися ще більше, а в провалених очах застигла тверда рішимість:

«Кедь утікаєш від свого хреста, він тебе роздавить», — почув я зовсім тихе.

І скрижанів: такий молодий і таке каже.

«Звідки ти се знаєш, Попику?»

«Фізика! — коротко видихнув хлопчище. Він зважив на тонких перстах патрон, а тоді поклав його на землю перед зеленкуватою мушкою, загородив їй дорогу. Комашина стала перед перпоною, хотіла обійти її, та Попик посунув

патрон уперед. Мушка обернулася і подріботіла назад. Тоді Попик цоркнув нігтем по патрону — і той вдавив сіромашку в глину. — Фізика», — повторив він, уперши в мене свої сірі, як олов'яні кулі, очі.

Мені сперло дих. І я не знав, що повісти. Товариш прочитав журу на моїм лиці і злагіднів голосом:

«Все, що з нами стається, — благодать, казав пророк. І тому, що в нашій силі, те й жертвуймо. І Божа сила примножить наші малі сили». — Він іще хотів щось сказати, але тої хвилі загалайкали наші старшини, бо з Великої Копані вочно проявилися зелені шкатулі мадярських танкеток.

...Снаряд, що тоді сказив мені руку, дрібно посік Попику плечі. Він піднявся на прямі ноги, ніби здивований тим, і хрестом упав на іржаву ринь. А я, закусивши криваву губу, поніс свій хрест далі...

Сутемні сні не випускали мене зі своїх давких обіймів. У них я продирався через сліпучу вогненну тунелю і з боків простягали кощаві руки мої цімбори-войовники, що лишилися лежати горілиць на притисянському полі, і ті, котрих гнали потому зі мною на Перевал. Мовчали їх сірі полотняні губи, лише очі горіли колючим огнем. Я не пам'ятав їх імена, але вгадував лиця. І звивався

вужем, аби ті руки не перейняли мене, не потягли в темні липкі вирви. І чув знайомий голос: «Нащо йдеш за нами, хлопче? У сій ямі вже неє для тебе місця». То був сотник. Він стояв осторонь, спершись на піхви від шаблі, правий вус його понуро звисав. Агліцький френч дірявили припалені ямки. «Що то?» — звідав я. — «Польські кулі, — відповідав сотник. — Їх кожному вділили на Перевалі». — «Господи Ісусе!» — гойкнув я. — «Ісус лишився на полі, — зронив сотник. — З нашими душами. А ти чому, хлопче, привів сюди свою?» — «Бо в мене нікого не лишилося, крім вас», — пояснював я. — «Нас немає, а з тобою, хлопче, весь світ, який потребує тебе там, де ти є, — лагідно провадив сотник. — Іди собі геть від дерева хреста, іди до свого дерева життя...»

Я вертався зі сну, як із тлуми, в явність свіжого передрання. Але стражденні лики ночі й далі мутили мені зір, тріпотіли у листі близького дуба. Кожен різьблений листочок — як зморений вид котрогось із молодих караників нашого мартовського бойовища.

«Залиш нас у спокої, неборе, — шептали з глухої п'їтьми порепані губи мого командира. — Бо ми заслужили сей спокій».

І я зривав ті листки-лиця і пускав за водою, споряджаючи їх словами:

«Пливіть у безвість, у мертве море. Аби так

щезли-пропали, як пропадає сіль від води і віск від огню».

І вони пливли. Один за одним. Рій за роєм, чота за чотою. Тоді обіймав я шерехатого дуба, просячи його:

«Дубе, дубе чорний. У тебе дубочки-синочки і дубочки-дочки. Тобі, дубе, шуміти й густити, а мені, безрідно рожденному, хрещеному спати й рости. Понеділок з вівторком, середа з четвергом, п'ятниця з суботою, неділенька-удовиця, — най добрий сон мені присниться!»

Дуб полегшено порипував-зітхав.

Спав я відтоді, як скупаний. Мої сні глибшали, світліли, замість гомону людського повнилися потячим щебетом.

Теплінь витягувала із землі всяку парость. Приходила грибна пора. Кучерявими гребінцями бризнула з моховиння папороть. Досі я довбав із землі її коріння і пік на розігрітій камінній таблі. Чимось вона подобилася картоплі. Якось, відганяючи камінням птиць, я поцілів в одну і міг би мати вариво. Шлунок просив гарячої страви. Думи про посуд не лишали мене. Я мав уже якісь довбанки з липи. В одній держав очищену від піску сіль, у другій — рибу. В третій бродив на киселицю березовий сік. У такій довбанці можна було потовкати коріння, горішки, бруньки й запарити їх, вкинувши у воду нагріті камінці. З молодих

ялинових пагонів і янтарних згустків живиці я настоював напої, які добре підкріпляли. Але зварити поливку не вдавалося.

З різних місцин я носив проби глини, ліпив з неї колачі і сушив на сонці. Вони легко кришилися й ламалися. Аж доки не напав я на бережок черлениці. Таку глину моя баба розмивала в кориті й перед празниками мастила нею підлогу. Я зрадив їй, як поклику з дитинства. Задубіла на сонці грудка одтягувала тепер мою долоню і дзвеніла об камінь, як залізо. Бо в ній на правду було чимало заліза. Горшкарства я не знав, та хіба святі горшки ліплять?! Я довго міркував, а далі взявся се робити своїм трибом. Витесав круглу довбеньку-мірку, нам'яв добре глини і обліпив нею свою колодку.

Горнець помалу підсихав у затінку і, щоб не тріснув, я змочував його водою. Дерево сушило його зсередини. Далі я зладив із каміння маленький колодязь, засунув до нього свою ліпнину і довкола розпалив велике огнище. Довбня всередині вигоріла, а горнець лишився рум'яний, як житня паляниця. На око був кривуватим і кострубатим, зате боковина лунко дзвеніла під нігтем.

Тоді я назбирав дві жмені соснової смоли і насипав у посудину, підсунув на тихий вогник. Помішував лопаткою, перевертав горнець, щоб смолою-поливою просякли всі пори. Тим, що лишилося, облив зовнішні боки. Тепер горщик

блищав, як намащена яйцем паска.

Довго я милувався своїм рукоділлям і боявся пустити посудину в діло. Налита вода держалася в ній добре. І зважився я на куховарство. Начистив ранніх грибів-зморшків, нарізав кусники риби, насік ведмежої цибульки. За якусь часину моє вариво точило такі пахощі, що я п'янів. На пні мене дочікувалася витесана з тополіни ложка. Що казати, того вечора, гримаючи деревинкою об горнець, я виїв страву до денця. І втираючи з чола гарячий піт ситості, тихо мовив: «Так, як дома».

Аби моє глиняне начиння не тріскало, змурував я з каменя на глині піч. За черінь правила широка плита, а дим я пустив у дерево-комин. Тепер і дров палилося менше, і час не гаявся на дві ватри. Одним паливом умлівало в горщику вариво і вудилася риба й птиця. Вивільнився час на пташині лови. З гуми, витягнутої із штанів, і кусня шкіри з гаманця я ув'язав собі рогатку, яких повно робив у дитвацтві. У перші дні рогаткою я відганяв крилату немзу з моєї коптильні. А затим пустився й на справдешні лови.

Се був край неполоханого птаства. В скальних видовбах вили гнізда горлиці. За день я міг поцілити двох-трьох, а з часом нагострив око ще ліпше. Обв'язував себе пагіллям і сунув, як кущ, до гніздовища. З такої криївки я міг бити з яких десяти метрів — і птиці м'якими грудками скочувалися на

землю. М'ясце з горлиць біле й ніжне, а в поливці плавають масні копійки, що солодко обпікають губи. Для мого схудлого тіла се була благодатна пожива. Бувало, птиць, як і риби, я настарав більше, ніж поїдав, — тоді лишки лягали на решітку коптильні.

Довгою ключкою досягав я гнізда і здирав їх додолу з камінних карнизів. Бувало, злакомившись на биті яйця, підповзали змії. Вони гадали, що мають свою частку на здобич, але я проганяв їх бучком. Змії відповзали нерадо, з недобрим студеним блиском в очицях. Тоді, на свою біду, я ще не розумів тих знаків...

Я навчився запікати гусінь, червів, трав'яних коників, личинок жуків, яких повно під корою палих дерев. Мерзкі вони лише на око, зате спечені й підсолені — смакота нечувана. І довго тримають ситість.

Вигадав собі навіть хлібець. З молоденьких липок і клеників стругав з-під кори тоненькі липкі пасмуги, варив їх і смажив, а затим перетирав на муку. До неї замішував пташині яєчка, товчених мурах і горішки з шишок. Виходили коржики з долоньку, які я запікав у попелі на черіні. Хоч якийсь, але се був хліб. Мій хліб. Правда, насущним назвати його я не міг, бо припадав він мені далеко не кожної днини.

Пацьорками тяглися довгі дні й ночі мого

затворництва. Розросталося й обійстя. Мав я піч, лежанку, увиту пруттям, мав посуд, якісь припаси їди, та не мав людського даху над головою. А доброжиток належало якось хоронити. Не міг відлучитися надовго, бо мусив сторожити осідок від потрави звіра і птиці.

І замірився я на хижу.

Як газда, що постановив рубати собі гражду, топтав я в клопітних розмислах обжитий закут. Мудрував, як наріжу бервена на стіни, як устелю верх. А вікно, двері? Добре, що вдався такої породи: очі бояться, а руки роблять. У картині — як з лопуха скрапує рання роса — постала перед очима і моя селитва. Скальний карниз округлої форми, що нависав над моєю лежанкою, — се ж готова стріха! Треба відступити зо три кроки і класти підковою стіни. А з них викидати на скалу роги-кроквини. Чим буду їх покривати — сього ще я не знав. Зате знав, з чого муруватиму стіни. Матеріал густо встеляв бережок поточини — облизане за віки водою і вітром каміння. А глини — гора ціла!

Так голіручно почав я зводити собі житво. Загостреними сошками борознив землю, вигрібав шанці, забивав їх камінням. Стягував більші плитяки, укладав фундамент, місив глину з бур'яном, дерев'яною лопаткою мастив її поверхи і топив у кал інші валуни. Перев'язував кладку, аби мур стояв непорушно. Мало-помалу ріс він на моїх

очах. А з ним росла й моя тиха радість. Старі людкове казали, що чоловік не має спокою доти, доки не вибудує свою хижу. Се пращурами нашими розказано. Так само як і спородити сина — насіння по собі, як посадити дерева — насіння землі... Виходить, що триб будовача мені випало сповнити тут.

Скоро казка кажеться, та не скоро діло чиниться. Натягати в плетеному коші глини, наносити води, нажати ножем трави, замісити ногами колочанку, а тоді встигай цубрити каміння, аби глинянка не задубіла. Два-три заміси, і глипаєш — сонце вже підпирає небесну баню. Полуденкувати час. О, яке жадане, яке смачне се слово! У наших краях всяко говорили: костуватися, трапезувати, заїсти, пожвати, перекусити, верти щось у воло, та найлюбіше мені звучало «полуденкувати». То не просто гамування голоду, а тиха часина заслуженого перепочинку. Змиті руки, втертий піт, полегкість натрудженому тілу, вмиротворена бесіда, втішний позирк на виповнену роботу...

Тепер я вже міг сісти в затінку муру з кривенькою мискою, в якій рум'янилися рибини. А на припічку умлівало горнятко з листом дикої смородини. Чекаючи на страву, слухав свою музику — дзвін ріки, щебетання птиць, шум дерев, тріщання комахні в траві. Ся музика в міру весела і

сумна. І вона не набридає, не втомлює ніколи. Ся музика подарована нам найліпшим гусярем — Природою. Блажен, хто часто її дослухається, п'є серцем її розкіш.

Дивним чином я встигав і мурувати, і годувати себе. Приповідала моя баба, що чоловік має пахнути вітром, а жона димом. Я пахнув і вітром, і димом. Я не був від роду дужим штармаком і тепер дивувався, як цілоденна робота кріпила мене, силою наливала тіло і прояснювала мислі під чолом, з якого я ледве встигав змахувати чесний піт.

Не маючи кованих завіс, я вмурував у стіну три дерев'яні ключки, на які прив'язав твердим ликом двері, сплетені навхрест із гнучкої ліщини. І залишив у стіні порожню віконницю, мав надію знайти пластини слюди. Колись у вакаційних мандрах ми з Матіком набрали біля Угольки на розсипища слюди, що блищала до сонця, як риб'яча луска. Професор пояснив, що давнім слов'янам слюда служила за скло, такі облоки клали навіть на княжі тереми.

Скоро стіна так підросла, що я міг покласти на неї бороду. Збоку її підпирав порожнистий осокір. Нароком так я зробив, аби зі своєї печі пустити в нього дим, бо той комин мав добру тягу. Усе стелилося вдячно, доки не прийшов час класти кроквиці. Метровим ціпком намірював я здорові

ворини, що лежали по підліску, і стягував на своє дворище. Ціпок мені годився ще й для іншого — в буреломі гніздилося повно гаддя. Стараючи деревину, мусайно було гатити палицею наліво-направо, відганяючи полозів. Тут їм було привільно, бо вільга гущавина кишіла птаством, жабами й мишвою. У спорохнявілих пнях розгрібав я цілі сідала малих гаденят.

Зайшли теплі дні, і я ходив майже голим. Свою шкіру беріг менше, ніж одержу, що в роботі зношувалася до ниток. А я вже боязкою гадкою забігав у зиму. Чеські боканчі від «Баті», змастивши голубиним жиром, прятав на скальній полиці в берестяному сповитку. Ходив у легких сандалях-личаках. Бувало, за день вони рвалися, увечері сплітав нові. А коли лінувався, ходив босий, і скоро мої ступні звикли й до гострого каміння, і до жаливи, і до тернин.

Назбирані жердини засиляв я у скальні видовби і густо клав на стіну, обмуровував. Виходила півкругла хижка, що, як ластів'яче гніздо, ліпилася до гори. Тепер я мав уже затінок, щоб переломити сон у спекотний полудень. Такої години і внадилися до мене некликані гості.

Лиш-но засолодився першою дрімотою, як щось обпекло мені плече. Вхопився рукою — слизька ужовка зохолодила пальці. Змія! От де

привартувала вона мене, щоб відплатити за порушене гніздо. У гнізді моєму. Я держав її у стиснутому кулаці — очі в очі. Аспидні чорні цятки ненависно сміялися, знаючи, що мене чекає. Я не розтрошив гадину об камінь, я погладив її, лизнув лускату голівку і випустив за двері.

В мене було дуже мало часу. Мій час стікав із життям уєдно. Силився дотягнути рот до ранки, аби виссати трутизну, але з того нічого не виходило. Тоді я застромив у жаровиння свій солдатський ніж, а сам кинувся в хащу шукати ломиніс — траву, яку жувають собаки, коли їх прижалить змія. Травицю знайшов, набив нею рот, натер укушене місце. Напалений добіла ніж я загнав у дерево і притис до нього плече. Зашкварчало, запекло аж до кости, до нігтів. Я боявся, що не потрафив у саму ранку, тиснувся до клинка ще й ще раз. Доки не остудив тілом залізо і не впав, зломлений болем.

Я знав: се могло не допомогти — змійка була молоденька, гострописка, наллята першим ядом. Я чекав знаку... Кров гусла, деревеніла рука, студеніло чоло, піт по ярочках лиця стікав до губ. Гіркий, трутний піт. Зуби дрібно цоркали, і я ножем розціплював їх, аби наливати в рот вариво ломиносу. Лив і лив, хоч уже верталосся носом і вухами. Я чекав...

Якось карно доліз до куща бузини і врізав тонке стебло. Засилив у нього бур'янину і поклав на

камінь, аби підсушувалося. Сили скапували з мене потом, дух вивітрювався з гарячим диханням. Чемерилися памороки. Мислено я вгадував путь тої гадини. Як вона, напужена й спорожніла, шурхотить у камінні, як репіжить через поточину, як звивається в терні. Вона вже мала б допастися гніздовища, несучи на голові запах моєї слини.

Я в'янув, як укошена травина. Я вмирав і чекав знаку... І знак явився: дві вкохані гадини, як ковбаси, повисли на бантинах моєї хижки. І третя, й четверта... й восьма... Тоді я взяв у трясучі персти бузинову пищалку-денцівку і покликав у поміч вуй Ферка.

Мої родаки в материнському коліні були всі темні лицем і волоссям. Про Драгів і казати нічого, у тих шкіра по-половецьки смугла, аж прикурена. А я начадався білим, як би з чужого коша. Вуй Ферко сьому дав такий присуд: «Коли'го зачинали, каркнула біла ворона. Се ознака, що буде до світла тягнутися. Зате в дитинстві до таких усі хворощі ліпляться, як ріпляки до пса».

Так воно й було. Пам'ятаю, якоїсь яри ми з дівтаками бовталися в мочилі, що гусло від пуголовків. По тому мої ноги рясно обметало страшними бородавками. Вони росли і множилися день при дні, я вже не міг узутися до церкви. Чим лише баба не мастила мені ноги — не помагало. Ми

стали чекати, аби в селі хтось умер. І коли упровід з мерцем виходив за ворота, я перебігав дорогу, щоб чужа смерть забрала мою напасть із собою. Та помочи не було і від неї. Тоді баба повела мене до вуя Ферка. Він їй падався двоюрідним братом.

Вуй Ферко сидів на бервені і курив піпу. Його довгі босі ноги впали в молоду жаливу, і я зачудувано подумав: не жалить! Проте се була лише мала дрібниця поряд з тим, що гудів людський поговір. Челядь боялася його, бо знався чоловік з усякою немзою і нечистю, розумівся з гадами. Тому й обходили без наглої потреби його заманку в лісному заболотті.

Ми поздоровкалися. Дідо лише всміхнувся самими зубами. Баба врочисто почала повідати про мою біду. Я сумирно опустил очі додолу, на свої ноги, вкриті мерзким струпом. Вуй Ферко слухав мовчки, дивився кудись попри нас байдужими вицвілими очима. Тоді я ще не знав, що мудрість завжди трішки байдужа. Дивно, але ні разу він не глянув на мої ноги — те, що мав лікувати. Лише прогугнявив:

«Ти, сестрице, йди. Дітвак най лишиться».

Баба поклала на поріг солонину і скляницю слив'янки, пішла собі.

Ми довго стояли один проти одного. Старий зірко вивчав мене і, здавалося, що моя маленька постать, як воскова свічечка, розтопилася в тих

глибоких очах. Раз піпа вислизнула з його рота і цоркнула об дошку. Я гейби пробудився. А дідो вхопив мене, настраханого, за вуха і наблизив до свого виду так, що наші брови майже зліпилися.

«Я тебе злікую, — хрипло прошипів. — Хочеш?»

«Угу».

«Дуже хочеш?»

«Угу».

«Маєш вчинити єдно важне діло. Добре?»

«Угу».

«Випросиш у попаді крумплину. Розітнеш її, одну половину з'їж сирію, другою обітреш хворі ноги і посадиш у городі. Кожної днини поливай її в передсвіт і перед заходом сонця. Гадкуй! То буде твоє здоров'я. Коли крумпля проросте, бородавки щезнуть. Амінь! Іди собі.

Старий підняв піпу і мене більше не видів. З тривожною бентегою кинувся я геть від глиняної халупи. Цілу ніч не йшов із гадки дідо у довгій сірій сорочці, клетотала його дивна бесіда.

Я зробив усе так, як він наравав. А через два тижні заповітна крумплина пустила обрость. У молочному присмерку передрання роздивляв я свої зарошені ноги. Бородавок не було. Ані одної.

Баба послала мною Феркові тайстрину бринзи, а я сам покликався допомогти йому зібрати сіно. Переступаючи смерековий перелаз, гадав, що

заступаю на звичну сільську загороду, а вийшло — в казку. Увечері, коли ми сіли під стогом перепочити, вуй Ферко витяг лісковий орішок. Десь із рукава його вилізла мишка, захопила орішок і прибігла з ним до мене.

«Се тобі за роботу, — сказав дідो з потеплілими очима. — Держи його при собі, будеш твердим, як зерня».

Баба зашила мені той орішок у сорочку, і я носив його при собі аж до послідньої гімназійної класи...

У підвішеному до ланця котлі вуй Ферко варив нам мелайний токан. Кукурудзяну крупу сіяв через пальці і колотив дерев'яним товкачиком. І приповідав:

«Коли в хлібі сили не найдеш, у молоці й м'ясиві не найдеш, то знай, що в сих золотих зернах сонячна сила спить. Бо й коли спалиш мелайне бадилля, то з відра попелу можна насіяти грам золота».

Я смакував той токан із бринзою, і чулося, що на зубах поскрипують золоті крупинки.

Іншим разом ми ходили з ним у хащу за тичками. Перед тим, як замахнутися топірцем на грабину, вуй Ферко щось шепотів. І рубав не підряд, стинав лише кожне сьоме деревце. Показав мені гніздо ремеза, схоже на м'яку рукавичку, бо він його ліпить із тополиного й вербового пуху.

Якщо чоловік замерзне в лісі, то може зігріти руки й ноги тими гніздами.

А раз вуй Ферко поклав межі долоні травинку і тонко засвистів. Озвалася таким же свистом якась птиця.

«Так я глядаю ягідні місця», — пояснив дідो.

Ми пішли на той свист — і справді відкрилася галявина з ягідними кущами. На них висіли майже при землі легенькі кошарочки-гнізда. Се робота птиці славки з чорною голівкою, що любить гніздитися там, де багато ягід. А найменші гнізда у волового очка — мохнаті кокони, сховані в корінні. І саме потя крихітне, і співанка його коротка. Зате пташка повзик не лінується пищалати, і чути її далеко. А гніздо править собі в дуплі і так замурує глиною, розмоченою слиною, що каменем не розлупиш. На вигадки хитра й синиця: гніздо її стрінеш і в черепі коня, і на цвинтарному хресті, і в старій норі. Сплітає вона його і з пір'я, і з вовни, і з моху.

Старий показував мені настромлених на колючки жуків і червів — так робить собі припаси хитрий жулан. Потім ми підкралися до червоненького птаха з роговими крилами. Його називають омелюхом, бо вона на дзьобику й на лапках розносить по деревах насіння омели. Дуже смакують їй оті білі терпкі ягоди. Коло потоку на камені парадилася біла плиска з довгим чорним

хвостом, яким вона тріскала по плесу, як праником. За се й називають її трясогузкою.

За якусь днину відкрився мені чудовний пернатий світ. А я доти гадав, що птиці — то лише надокучливі воробки під стріхою і зухабні ластівки, що крали з рук хліб.

У підвечір'ї ми стояли над потоком, а над нами кувала зозуля. І тоді вуй Ферко простяг перед собою руки і попросив:

«Зозулице-зегзице, многорозумна птице, що свого гнізда не має, зате дітей у люди виряджає, мамо для байстрючат еси, нам своє віще перо неси...»

Зозуля обірвала кукання, а на долоню вуй Ферка упало сиве перце. Він обіруч поніс його до води і здув із долонь. Перо вхопила бистрина і почала ним крутити, тріпати об каміння і корчі, жбухати на мілину і знову топити, плющити водограями, теревити ломаччям. Ми берегом ішли назирці, доки перо не вихопилося на водну ширинь і поплило руслом у мерехтливий овид.

«Мені тебе не догонити, неборе, — шепотів вуй Ферко, проводжаючи очима перо. — Керунок твій далекий, довгий і неспогаданий. Іди, неборе. Очі покажуть дорогу, серце покаже путь».

Він говорив се ніби до мене, але я не розумів сенсу тої бесіди.

Того дня ми здержалися в лісі до смерку.

Ферко цубрив в'язанку тичок, я ніс сокиря і тайстрину з їдлом. Щось шубовскало в далеких бовчах і, здавалося, хихотіло. Я звідав, що то за риба чи птиця.

«То не риба й не птиця, то нявки і збіщата, — пояснював дідो. — Утоплениці і діти, що вмерли нехрещеними. Застає час їх вечорниць».

Щось заскімлило зовсім близько.

«То вовчий няньо Полісун виганяє свою файту на лови», — шептав Ферко.

Кривця мерзла в моїх жилах. А вуй був спокійний, як гребля. Вер на землю жердя, обтерся рукавом:

«Збилися ми з тобою з путика. Ачей нас Блуд водить».

«Хто то Блуд?»

«То лісний пан, що може чоловіка замотеличить межі трьома буками. Але не бійся, неборе. Нич не бійся, бо нема для челядника страшнішого, як сам страх».

Минуть роки — і відкриється мені вуй Ферко, прозрадить свою ворожбу. І при кінці я його зазвідаю:

«Як ви лікуєте, вуйку?»

«А ніяк, — процідить він слова через дим від піпи. — Лікує дохтор, а виліковує Природа. Вона шепче мені, вона говорить з моїм духом».

...Земля покликкала його, як кличе серед ярі

зерно. Він уплив у смерть, як потік упливає в ріку. Умер вуй Ферко убраний, як на Великдень, на лавиці, з піпою в роті. Сорок днин на його могилі щебетало птаство і кублилося гаддя. Люди обминали той сурдик, обмахуючи себе перстовими хрестами. А я мовчав. Бо так мені було наказано того петрівського полуденка, коли він мені відкрився.

Пригадую, як прибігли жони з ревом, а на возі — посинілий дівчак із роззявленим ротом. Спав, напившись молока, і так смертним сном застиг. Поклали його на соломі, а самі вернулися, бо так розказав вуй Ферко. Мене він лишив. Притулив до рота дитині пеленку і подер її на тонкі пасма. Простяг їх мені, щоб оббігав ближні зворини й стелив ті цурбатки по траві.

Коли я вернувся, вуй стругав пищалку з бузини. А тоді, помолившись, почав тоненько на ній густити. І стали з ярків сповзатися гадини, клубилися на сволоках, на винній лозі й на колодязному колесі. Звивалися, сукалися одна в одну. Біліший за сорочку стояв вуй Ферко і пищалав у свою денцівку. Доки не приліз товстий, замохнатілий полоз і не вклався перед вуєм коло миски пареного молока. Тоді старий застромив за черес дуду і вклонився полозу, як чоловікові, і говорив йому облесні слова. Говорив, доки той не випив молоко і не луснув по місці хвостом. І тої

миті сороччина на череві дівка ворухнулася, з рота піна пішла і явилася на світ гадяча головка, а далі й ціле гаденя вилізло. Хлопчик гикнув і влегшено заплакав...

Тепер синіючими губами добував з пищалки вуйову нуту я. Видував із себе останок сил, скликаючи зміїне кодро на гостину. І вони стягалися, любо сповиваючи мій жердяний дах. А для старшого полосуна я широко розчахнув двері. На глиняному тарелі його чекали надбиті трійко іржасто-бурих яєць вальдшнепа, які я рано напарував собі на полуденок. Гад, товстий, як рука, зашелестів по сухій хвої, випулив свої студені розумні очі. Мені привиділося, що се вуй Ферко здрить на мене з глибокої темної криниці. І, підкріплений тим видом, став я висновувати із затаєного сповитка пам'яті його заговор:

«На морі, на окіяні, на ріці на Ордані дуб золотокорий, а в тому дубі три гнізда: цар Гадюн, і цариця Олена, і царочка Веретениця. Послав цар Гадюн, і цариця Олена, і царочка Веретениця по всіх лісах, по всіх полях, по всіх шкаллях, по всіх болотах гаду скликати, із мене, молитвенного, народженого раба, зуби виймати...

Ішов святий Єгор із Осіяньських гор і ніс гадючі імена, і приклав до мене, народженого, молитвенного, і опух зійшов...

Посилала Пречиста черницю на Сіонську

гору, у Вавілоні-городі цариця Вольга. «Царице, чому ти не учиш, аби мене, раба Божого, гади не кусали?» — «Не лише свій потомок повчу, а й сама перед Господом Богом крижем паду»...

На Сіянських горах, на камінних плитах Семенове гніздо. У Семеновому гнізді Олена змія. Приходжу я до ясного сонця: «Олено, збери всіх лютих змій, збери, позвідай, котора люта змія упустила жало, най вона вийме жало, рану залиже, опух погасить...»

Спив потячі яйця пан-полоз і тріснув хвостом по тарілю так, що той на три часті розколовся. І засичала з-під нього сіра глистиця, і, трепечучи язиком-дванчаком, посунула до мене. Ота гадинка, якій я цілунком припечатав чоло. І я зомлів. Бо приспів час їх допомоги, і око людське бачити се не має. І не має се держати в собі людська пам'ять.

...Збудився я від теплого торку. Сонце сходило на мене. Промені золотом чесали траву і сіялися на мою твар. Очі хапали кінчики тої високої трави, що гейби росла з неба. Трава небесна. Я встав. Тіло було легким, а душа — як непочата вода в ранній криниці. Я вперся в дуба, здавалося, що світ крутиться довкола мого дуба. Крутиться нечутно, плавно. Я обняв дуба, як брата, і заплакав. Якби хто уздрів мене, то гадав би, що я сплив розумом. А я приходив до ясного розуму. Я народжувався. І ніхто не видів тут мене, опріч

дерев. А вони не чудувалися.

Смертельного жала не пошкодувала мудра гадина, щоб відкрити мені животворну науку. Доки я живий і живу серед живого, то мушу коритися сьому закону. Бо не вищий я за дерево, не мудріший за ведмедя, не чистіший за рибину, не гарніший за косицю. Я лише рівна серед рівних мала окришина живого світу, цятка таїни сокровенної, виплід роботи Великого Майстра.

Розбираючи свою дотеперішню планиду, розумів я, що чинив як зозуленя в чужому гнізді. Се пташа, як вилупиться, має таку подразливу шкіру, що не терпить довкола себе нікого й нічого. Тому й вижбурює з гнізда і пташат, і яйця, і навіть клює птиць, які його годують. А виростаючи, ще й гніздо чуже розпотрошить — така подяка за притулок і жертовну вихову... Так і я чинив, ніби все кимось для мене приготовлене. Ніби Природа — се мій стіл. А вуй Ферко, коли навіть на тичне дерево замахувався, щось молитовно просив.

Я вчився просити. Я вчився дякувати за жертву.

Коли зривав ягоди, горіхи й дикі плоди, примовляв: «Твоїм сіменем ти будеш жити в моєму тілі, твій цвіт розквітне в моєму серці радістю, твої пахощі будуть у моєму диханні і не гниттям ти звершиш сю пору, а віддарованою силою, щоб замикалося колесо життя».

Коли добував березовий і кленовий соки, пришіптував: «Я теж дерево лише, ходяче, що потребує земних соків. І мої соки теж колись стечуть-повернуться в землю і мене запечатають у жбан вічності».

Я й далі мусив добувати для корму птиць і рибу, я знав, що мушу навчитися полювати й більшого звіра, аби вижити, прозимувати. І мав для сього теж подячну казань: «Тією ж силою, що повалила тебе, колись буду повалений і я, і мене теж з'їдять. Бо той закон, що дав тебе в мої руки, віддасть і мене в поживу комусь. І твоя, і моя кров — се лише сік, що живить дерево раю».

Відтепер я не брав, а просив і вдячно приймав.

Я вже не викрешував у собі щоденно вогонь терпіння, щоб перебути день, — він сам іскрив у пробудженій душі.

Простий, але такий довершений довкружний світ відкривав мені свою науку. Розглядаючи лускату рибину в руці, я вгадав, як крити свою кучу. Нарізав кори і стелив жолобами на бантах, а поверхи в'язав жолоби перевернуті.

Коли звершив свою роботу, прийшов тихо, як затайливий гість, дощ. Вода стікала з гребенів кори у нижні коритця і цямкотіла на землю. Ні одна цятка не просльозилася на битий сухою хвоєю падамент. Я вийшов надвір і замилувався своєю вілією. Від неї віяло теплом і спокоєм. І я знав

чому. Я правив сю хижку з такою любов'ю, гейби в ній мала жити моя Терка.

Раптом на острішок сіла біла ворона. Може, білою вона була від старості, а може, така вдалася, як се рідко буває. Ворона зично каркнула і опустила під мої двері волоський горіх. Я подякував, видовбав збоку ямку і загріб його. А собі попросив:

«Сокоти, горіху, мій осідок від біди нечekanої, від слабости смертної, хорони від блискавиці й граду, оборони від звірки і духів чорних, від людей заздрісних. Най у поселі моїй добро сідає, радість витає, панує мир».

Так знав приказувати, заганяючи топір у поріг нової хижі, дереводіл Микула, Терчин няньо.

Солодкі мої, два дари спущені нам з горної скрині за многотрудну юдоль земну. Се — дитинство і любов. Ба й нині, коли прихилю сиву бороду до лежниці, крізь пергамент повік засвітиться, зарум'яніє паляниця сонця мого далекого дівчатства. І запахнуть млосно чебреці, захолодяться м'ятними росами п'яти, закличуть у пахливе марево бомкала бляшаних дзвоників. Десь там, на грузькій ріні, залишився мій дрібний слід, з якого п'є синичка. Десь там моє чіпке рученя держить материну руку, що пахне молоком. Десь там розцвічені зорями короткі ночі легінства і м'які, як перо сойки, дівчачі губенята.

Втворюю скрипучі двері пам'яті в оту синю зиму...

Нас, дітей, повна хижа. Живемо собі, як воробки у стрісі. Де що знайшли, клюнули, де притулилися — заснули. Сокотила нас «дика баба». Ревеш з голоду — «дика баба забере». Спати не хочеш, теж бабою пужали. А на бабин вечір по Різдві бабі лишали варішку страви на столі. Так хотілося її доїсти, але зась — баба розсердиться! Дика баба гналася за тобою, коли, встромивши босі ноження в яворові корчу лі, летів на заледенілу ріку. А там ковані дуги нарізають лед, мороз обпікає литки, ззаду свище й фурчить снігова повітруля. Душа, як потя, що вихопилося з кліті, ледве встигає за тобою. А ввечері шморкаєш і чихаєш — то «баба чихавка» теребить віником у носі. І мати запарює тобі китиці примороженої калинки.

А під сволоком кліпає лампа, дівки і жони обсіли лавиці, прядуть. У прядиво вплітається нитка співанки.

Була любов, була
Межи нами двома;
Розмела, рознесла
Каламутна вода.
Бодай тота вода
Каменьом заросла,

Що вна нашу любов
Розмела, рознесла.
Любосте, любосте,
Гірша-сь від болести,
Болість перебуду,
Любов не забуду.
Болість перебуду,
В постелі лежачи,
Любов не забуду,
По світу ходячи.

З морозним димом до хижі захапуються молодюки. Хто з дрівцями в руках, хто з решетом смаженого посоняшника, а в котрогось у рукаві булькає склянча з вином. Бетяр сказними очима оббігає дівочу лавицю і збитошно затулює:

Ой болить ня головочка,
Ой болить ня мало,
За Марічков увечері,
За Анницев рано.
За Марічков увечері,
Як ся звечоріє,
За Анницев болить рано,
Як когут запіє.

Одданиці порскають сміхом, ховають очі за веретена. Доки якась сміливиця не сікане із свого

закута:

У лісі на врісі
Сова огонь креше;
Тото пес, не легінь,
Що з дівками бреше.
Дати би му, дати
Солі полизати,
Аби він перестав
За дівок брехати.

Хлопець примирливо кладе долоню на серце і
клонить голову перед фраїркою:

Ей, любов, мамко, любов,
Любов не дурниця —
Так ми з'їла любов душу,
Як коноплі птиця.

Коли втихають фіглі-вцірянки, дідो з пліч
скидає білу гуню і, набиваючи глиняну піпу,
здалеку зачинає свою казку:

«Хочете очима слухайте, хочете — вуха
широко розкрийте, а роти закрийте і не кажіть, що я
брешу, як сокирою тешу. Хоч слова й полова, зате
старші за гроші...»

З бездонного міха дідових приповісток мені

найлюбішою була оповідка про косичку папороті.

Був він ще хлопчуком, коли возарі взяли його з собою на тиждень продавати по селах смерекові драниці. А він при них — нічний сокотільник. В дорозі — хто під возом, хто на возі. Сторожив ночами коней, аби ті на паші десь у хащах не ізслизли, не потолочили людські царинки. І от на самий Іван-день вночі коло ватри дівчак задрімав. Коли прохопився, огонь вигорів, зате звізди так осяяли долину, що кожна росинка на травиці сміялася. Рушився за кіньми — ні сліду! Якась птиця з хащі кликала: «пой-пой, пой-пой», — і пустився він на той голос. І привело його на просіку, зарослу папороттю аж до грудей. І коли він перебрів той гущавник, то відкрилися йому голоси хащі. І міць налила руки й ноги, а сам ніби підріс. Очі так загострилися, що видів через гори. Коні самі знайшлися, йшли за ним, як діти.

Другого дня, коли віз застряг у млаковинні, сирохман сам підняв його і поклав на тверде. Чудувалися возарі. Ще більше чудувалися, коли сказав їм, у яке село правити. Там вони умлівока спродали всі драниці і дістали розказ на нову роботу. Й хлопчу-сокотільнику вділили жменю корун. А коли вертали нагощені домів, дорогою всі дівки клично кліпали до нього.

Став би мій дідो потужний, як Кротон, і багатий, як граф Драг. Та кому не було до полудня, тому й

пополудні не буде. Напеклися якось на сонці його гумові постолі, а тут потічок край дороги свіжою водицею цоркотить. Сів дідो на камінь, роззувся, витряс онучі — і полетіла у воду зізда-косичка. І того менту полишили діда і сила бетярська, і серенча. Яким був, таким і став. Старі людкове потому йому все розтолкували: закотився йому за онучу цвіт папороті тої ночі. Тому чудниця така з ним і сталася. Та що вдієш, чоловік учиться не до старости, а до смерти...

Мені так було шкода тої чудотворної чічки, а дідо безжурно сміявся в бороду: «Така моя доля — як дірява льоля. Але нічого: череп'я довше живе, як цілий горнець».

Зрідка приходила до нас молода красна жона з ціфрованою куделею. Чоловік її добрим майстром був, по всій Верховині церкви рубав. Така смерекова церквиця і в нас стояла на бережку — як бузьок, що задер дзьоб у небо, а крила спустив на землю. І, як пір'я, стікали її боки тоненькими драницями, облизаними дощами. Дідо заздро скалив на неї око:

«Не земля таке родить, а руки. Видиш, неборе, що годен учинити чоловік, котрий пан своїм рукам. Учися! Ремесло не коромисло, плече не давить».

Майстрова жона принесла якось сповиток у плахті. Розпеленала, а там — дитинча. Мамка його на піч коло мене поклала: